

NIEK VAN SAS

*Bataafse Terreur
De betekenis van 1798*

Daendelslezing, 21 januari 2011

Uitgeverij Vantilt / Stichting Daendels

WILLEM FRIJHOFF
VOORZITTER STICHTING DAENDELS

Ter inleiding

*Herman Willem Daendels,
de Stichting Daendels en de Daendelslezing*

3

Op vrijdag 21 januari 2011 heeft de Stichting Daendels onder grote belangstelling van betrokkenen uit verschillende maatschappelijke kringen in het gebouw Felix Meritis te Amsterdam de eerste Dag van Daendels georganiseerd. Dit boekje is er de weerslag van. Het biedt een publicatie van de hoofd-lezing van die dag door professor Van Sas, voorafgegaan door een inleiding over de persoon van Daendels, de Stichting Daendels en het waarom van deze manifestatie, die in de toekomst regelmatig zal worden herhaald.

Herman Willem Daendels

Wie was Daendels?¹ Herman Willem Daendels werd op 21 oktober 1762 in een regentenfamilie in het Gelderse stadje Hattem geboren en stierf op 2 mei 1818 aan de Goudkust in West-Afrika. Hij is dus slechts 55 jaar oud geworden maar had niettemin een bijzonder vol, rijk en actief leven. Dat dankte hij zowel aan de periode waarin hij leefde als aan zijn eigen ambities en zijn persoonlijkheid die hem telkens in het centrum van de gebeurtenissen plaatste. Na zijn promotie in de rechten te Harderwijk in 1783 vestigde hij zich als jonge advocaat in zijn geboortestad, waar hij zich in woord en daad sterk maakte voor de patriotse ideeën tot ‘grondwettige herstelling’ van het bestuur van stad en land. In 1785 richtte hij daar het oude St.-Anna Schuttersgilde opnieuw in tot een militair exercitiegenootschap dat in Hattem een politieke rol moest

gaan spelen.² Zijn vader, die de functies van secretaris en schepen (ook wel burgemeester genoemd) combineerde met het bezit en beheer van een steenbakkerij, overleed in datzelfde jaar.³ Herman Willem, het achtste kind van dertien maar de oudste die nog in leven was, was zijn logische opvolger in de magistraat. De burgerij droeg hem ook inderdaad voor het schepenenambt bij de stadhouder voor. Die weigerde en benoemde een ander, waarop Daendels het verzet tegen het stadhoudelijke regiem organiseerde.⁴ Hattem werd een centrum van agitatie waar patriotten uit andere steden naartoe stroomden, maar op 5 september 1786 werd de stad door de stadhoudelijke troepen belegerd en ingenomen. Daendels werd nu de zondebok van de overwinnaars. Na de Oranje-coup tegen de patriotten van september 1787 werd hij op 25 april 1788 door het Hof van Gelre & Zutphen vanwege zijn militaire acties tegen het stadhoudelijke bewind bij verstek levenslang uit het gewest verbannen en van zijn burgerrecht beroofd. Bij terugkeer zou symbolisch de doodstraf aan hem worden voltrokken.

Intussen was hij gehuwd met een meisje dat hij al bezwangerd had, de negentien jaar oude Aleida van Vlierden (1768-1848). Maar zij behoorde van huis uit wel tot de tegenpartij. Dat was niet de laatste paradox in Daendels' leven. Aleida's orangistische vader verzette zich tegen het huwelijk. De jonge geliefden repten zich daarop in het geheim naar het dorpje Lage in het graafschap Bentheim, net over de grens met het Duitse Rijk. Daar traden zij op 19 augustus 1787 in het huwelijk.⁵ Een half jaar later, op 9 maart 1788, enkele dagen na de geboorte van een dochtertje, dat onmiddellijk was overleden, werd de trouwplechtigheid in Kampen nog eens officieel overgedaan. In totaal kwamen tussen 1788 en 1806 vijftien kinderen uit deze echtverbintenis ter wereld, van wie er acht de kinderjaren ontgroeiden en vier nageslacht kregen. De door de Pruisen militair ondersteunde contrarevolutie van de Orangisten en het over hem uitgesproken doodvonnis verplichtten Daendels nog in 1788 met zijn echtgenote naar Noord-Frankrijk te vluchten, waar hij achtereenvolgens te Watten, St.-Winoksbergen en Duinkerken verbleef. Hij hield

zich daar met allerlei klussen in leven, handelde er in vennootschap met Gelderman in diverse producten, voerde onder meer geweren in, zette een tabaksfabriek op, en bleef onvermoeid tegen de Pruisische bezetter en zijn satrapen ageren. Intussen was ook in Frankrijk de revolutie uitgebroken. Op Daendels' instigatie werd in augustus 1792 door de Franse overheid als onderdeel van het *Légion franche étrangère* een Bataafs Legioen opgericht, waarover hij als luitenant-kolonel het bevel voerde. Daarmee nam hij deel aan de veldslagen bij Jemappes en Neerwinden. Tot brigadegeneraal bevorderd, wist hij in 1794-1795 samen met de Franse troepen onder generaal Pichegru in de oude Republiek het Oranjeregiment te verjagen en hielp hij de Bataafse Republiek in te richten. De door Gerrit Paape geredigeerde oproep tot revolutie die hij in 1794 aan zijn Gelderse en Overijsselse landgenoten zond, behoort tot de meest bevoegen teksten uit de Nederlandse politieke geschiedenis. Vervolgens beijverde hij zich voor de vorming van een goed georganiseerde nationale krijgsmacht. In 1797 was hij betrokken bij de voorbereiding van een Nederlandse hulpexpeditie naar het opstandige Ierland, die echter niet werd gerealiseerd.

Daendels deed meer dan de politici helpen. In 1798 was hij tot tweemaal toe de actieve bewerker van een staatsgreep die de Republiek solider in het zadel moest zetten en de eerste grondwet van het land tegen tegenspartelende regenten en burgers moest doordrukken. De eerste staatsgreep door een kleine groep radicale unitarissen op 22 januari 1798 werd door luitenant-generaal Daendels en de Franse generaal Joubert militair ondersteund, en vestigde in Nederland definitief de eenheidsstaat. De tweede staatsgreep op 12 juni 1798 verving de radicalen weer door moderaten. Deze was uitdrukkelijker het werk van Daendels zelf. Hij wilde daarmee de eenheidsstaat bekrachtigen maar zonder de dictatuur van de kleine minderheid die enkele maanden eerder de politieke macht had gegrepen. Hoewel hij uitgesproken politieke ideeën koesterde, bleef Daendels een militair die zich op afstand hield van het landsbestuur. In het najaar van 1799 vond een Brits-Russische invasie in Noord-Holland plaats die door een wapenstilstand

werd besloten maar in feite desastreus was verlopen. Daendels, die met de Franse generaal Brune de militaire leiding over de defensie had gehad, kwam in de nasleep buitenspel te staan. Hij verloor zijn prestige bij de overheid en onder het volk. In oktober 1800 nam hij twee jaar verlof, eind december 1802 werd hij op eigen verzoek uit de militaire dienst ontslagen. Hij vestigde zich als herenboer weer in de nabijheid van zijn geboortestad, waar hij in de agronomie en de schapenfokkerij experimenteerde door de exploitatie van ruim 425 hectare nog ongecultiveerde heidegronden bij Heerde op het landgoed De Dellen.⁶

Toen Lodewijk Napoleon in juni 1806 als koning van Holland aantrad, kreeg de in Franse kringen goed bekende oud-generaal Daendels al snel zijn vertrouwen. In september 1806 werd hij benoemd tot staatsraad in buitengewone dienst en commandant van de derde militaire divisie. Eind 1806 werd hij tot gouverneur van het zojuist op de Pruisen veroverde Oost-Friesland aangesteld. Die functie bekleedde hij maar enkele maanden. Al op 28 januari 1807 werd hij tot gouverneur-generaal van Oost-Indië benoemd, vanaf februari 1807 in de functie van maarschalk van Holland. Hij kwam in januari 1808 in Batavia aan. Hij kreeg de opdracht mee ervoor te zorgen dat Java, dat tussen 1795 en 1802 onder Engels bewind had gestaan, niet opnieuw in Engelse handen kwam. Ook moest hij het lot van de inlanders verbeteren. Daendels trad voortvarend op, in de ogen van velen als een verlichte despoot. Hij bestreed de corruptie, maakte naam met de modernisering van het bestuur, reguleerde de verhouding met de inlandse vorsten en bevorderde een doelmatige koloniale economie. In het bijzonder legde hij de grote postweg door Java aan waarvoor duizenden Javanen werden ingezet – van de beoogde afschaffing van de herendiensten door de inlanders kwam dus niet veel terecht. Over de resultaten van zijn bewind lopen de meningen al vanaf het begin sterk uiteen. De modernisering, die in feite de grondslag legde voor een moderne staat, werkte vooral in het voordeel van de Nederlandse koloniale macht en liep vooruit op de invoering van het gehate cultuurstelsel. Ook zijn persoonlijke financiële belangen vergat Daendels aller-

minst, al hadden zijn weduwe en nazaten later de grootste moeite hun claims te gelde te maken.

Na de annexatie van Nederland bij Frankrijk in juli 1810 riep Napoleon Daendels terug. In mei 1811 droeg hij het bestuur van Java aan zijn opvolger over. Als divisiegeneraal in de *Grande Armée* nam hij opnieuw deel aan Napoleons militaire campagnes. Bij de Russische veldtocht van 1812-1813 vergezelde hij de keizer tot in Smolensk en bij de terugtocht werd hij in januari 1813 gouverneur van de belangrijke vesting Modlin bij Warschau. Toen hij die op 1 december moest ontruimen en door de geallieerden krijgsgevangen werd genomen, achtte hij zich uit de Franse dienst ontslagen. Hij zocht toenadering tot de prins van Oranje en aansluiting bij het geallieerde bevrijdingsleger. Koning Willem I benoemde hem vervolgens op 15 juli 1815 tot gouverneur-generaal op de Kust van Guinee, huidig Ghana, met als zetel St. George d'Elmina – een heel wat minder aanzienlijke post dan Oost-Indië, maar desondanks een officiële bestuurspositie. Hij beschouwde zich er als weggepromoveerd, maar vatte zijn bestuurstaken in dezelfde geest van modernisering aan als eerder in Oost-Indië. Daarnaast dreef hij er de handelsonderneming H.W. Daendels & Co. en beheerde er samen met twee zoons de katoenplantage Oranje-Dageraad. Hij stierf op 2 mei 1818 aan de gele koorts in St. George d'Elmina en werd er de volgende dag begraven.

7

Daendels beoordeeld

Er is in het verleden veel onaardigs over de naamgever van de Stichting Daendels gezegd: van onbesuisde houwdegen tot onbehouden despoot, begiftigd met een nietsontziende hardheid en een tomeloze ambitie, vergeven van machtsdrift, wreed, eerzuchtig en inhalig. Een driftkikker die voortdurend naar erkenning hunkerde en dan weer in melancholie verviel.⁷ Daendels moet inderdaad een cyclothymische persoonlijkheid hebben gehad, maar ook bij tijdgenoten en historici is het evenwicht in de beoordeling soms ver te zoeken. In Aantekening 11 bij de uitgave uit 1875 van zijn *Max Havelaar* heeft Multatuli zijn eigen tegenstrijdige oordelen over Daendels op-

gesomd, van bewondering voor zijn ‘moed en kracht om op eigen verantwoordelijkheid te breken met de sleur’ tot ‘s mans verregaande karakterloosheid’. Daendels verenigde in zijn persoon ook op een wat ouderwetse manier zin voor de publieke zaak, patriottisme en Hollandse handelsgeest. Hij was altijd druk bezig, misschien wel een hyperactivist, maar zonder dat er een heldere blauwdruk aan zijn handelen ten grondslag lag, ondanks zijn herhaald beroep op de noodzaak van ‘systema’ in het openbaar bestuur en bij de organisatie van de krijgsmacht. Hoewel hij door zijn bonkige persoonlijkheid ook op ons soms nogal chaotisch overkomt, probeerde hij desondanks een moderne samenleving te realiseren. Dat bleek het duidelijkst in zijn laatste levensjaren overzee op Java en in Afrika, waar hij zelf de macht in handen had.

Dat alles verklaart wel iets van de veelheid van soms tegenstelde oordelen over zijn persoon en zijn optreden. H.W. van Os vatte die oordelen samen in de stelling ‘dat hij gewoon geen aardige man was’, maar dat lijkt mij te simpel.⁸ Een goede historicus onderscheidt natuurlijk tussen achteloze naperij, partijdige beeldvorming en zorgvuldig historisch onderzoek. Door zijn radicale optreden op cruciale momenten van de geschiedenis maakte Daendels zich vele vijanden. Zijn ruige persoonlijkheid maakte dat allemaal nog een graadje erger. Omdat zijn tegenstanders na 1813 aan het langste eind trokken, hebben hun negatieve oordelen het vaak gewonnen van de positieve. Maar ook die waren er, te beginnen met Lodewijk Napoleons opinie over Daendels als een ‘excellent militaire, plein de courage, d’énergie et de goût pour la guerre’.⁹ Veel auteurs hebben het onbarmhartige oordeel over Daendels van elkaar overgeschreven, zonder zich veel om een nadere bestudering van de bronnen te bekommeren of zich te realiseren dat die negatieve beeldvorming historische wortels in de partijstrijd uit de Bataafs-Franse jaren had, en beslist ook nog in de politieke ontwikkelingen van de daaropvolgende eeuwen. En ja, de verklaarde Geldersman Daendels maakte het de Hollanders ook niet altijd makkelijk.

Maar dat alles maakt hem juist zo fascinerend voor wie in onze geschiedenis duikt en tegelijk zo onontkoombaar.¹⁰

Daendels had geen tot in de details uitgewerkte politieke agenda – daarvoor was hij te veel een man van het moment en van de daad. Maar hij was wel steeds daar waar zijn plicht hem riep, vanuit een aantal basisovertuigingen over burgerschap, staatsinrichting en goed bestuur die, hoe gedateerd ze in hun uitwerking soms mogen aandoen, in principe onverkort hun geldigheid hebben behouden. In die zin is Daendels – al was hij geen ‘held’ in de gangbare heroïsche zin van het woord – toch heel wat meer dan een simpele historische referentie. Het was een man die, met alle gebreken van zijn karakter en de beperktheid van zijn historische visie maar ook met alle pluspunten van zijn persoonlijkheid, pal stond voor zijn overtuigingen en zijn land. Dat ‘land’ moeten we breed zien, want Daendels was een man van meer landen: eerst Gelderland, later Frankrijk, Nederland en Indië. Hij is als militair in half Europa actief geweest, tot ver in Rusland toe, en als bestuurder op drie continenten. Hij staat dan ook voor een diepe betrokkenheid bij de publieke zaak, die de eng-nationale grenzen overschrijdt en zich voortdurend weet aan te passen aan nieuwe situaties en nieuwe werelden. Daendels was allesbehalve een *laudator temporis acti* die alleen achteruit keek, zoals de patriotten soms verweten is. Integendeel, hij belichaamt een wereld in verandering en de mogelijkheden om daar met persoonlijke inzet gericht op in te spelen, ondanks alle mislukkingen, afwijzingen en desillusies – of misschien wel juist daardoor, want meer dan andere vaderlandse ‘helden’ komt de historische Daendels naar voren als een mens van vlees en bloed die, ondanks zijn feilen en gebreken, het beste wilde maken van een wereld waarin hij wel een medespeler van formaat was maar toch zelden de besluitvorming helemaal zelf in handen had. En die als militair meer nog dan gewone burgers zijn loyaliteit aan de snel wisselende politieke regiems moest zien aan te passen.

De Stichting Daendels

Die Daendels is het huismerk van de Stichting Daendels. Wat wil deze stichting? De Stichting Daendels werd op 9 maart 1995 op initiatief van mr. Herman Daendels (1918-2000) te

Amsterdam opgericht. Als laatste nakomeling in mannelijke lijn van zijn naamgenoot en betovergrootvader mr. Herman Willem Daendels heeft hij de Stichting tot zijn enige erfgenaam benoemd en bij zijn overlijden op 29 juli 2000 zijn vermogen aan haar nagelaten. Eerder al was hij de drijvende kracht achter de grote Daendels-tentoonstelling die in 1991 in het Rijksmuseum is gehouden.¹¹ De stichting heeft tot doel het behoud en beheer van de erfenis van generaal Daendels. Dat mag gerust heel zakelijk worden opgevat, want de stichting bemoeit zich waar mogelijk met de materiële nalatenschap van Daendels, en een van de bestuursleden behoort tot zijn nazaten. Maar het gaat de stichting toch vooral om Daendels' morele erfenis, te weten, in de termen van haar statuten, de 'bevordering van wetenschappelijk onderzoek naar de patriotentijd en de Bataafs-Franse tijd, dan wel naar hun doorwerking'. Globaal vat de stichting dat op als de periode tussen 1780 en 1815. Zij heeft daartoe sinds een tiental jaren subsidies verleend aan allerlei vormen van wetenschappelijk onderzoek en steun gegeven aan de verspreiding van de resultaten daarvan in proefschriften, monografieën en biografieën, maar ook aan symposia, tentoonstellingen, documentaires en andere initiatieven om de resultaten van wetenschappelijk onderzoek onder een breed publiek bekend te maken. Haar naamgever was een gestudeerd man die een weldoordachte benadering en modernisering van openbaar bestuur, politiek, staatsinrichting en krijgsmacht voorstond, maar met een zeer praktische kijk op het leven, en die twee eigenschappen ziet de stichting graag als richtsnoer voor haar werk. Zij richt zich zowel op de wetenschap als op een breder publiek en hoopt door haar activiteiten mensen die daar misschien nog helemaal niet aan toe waren voor haar brede visie op de geschiedenis te interesseren. Voorwaarde voor subsidiëring door de stichting is dat de voorstellen nauwkeurig aan haar doel beantwoorden en binnen de vastgestelde periode blijven.

De Daendelsdag

Een van de initiatieven waarmee de Stichting Daendels haar werk grotere bekendheid wil geven is de organisatie van een regelmatig terugkerende Daendelsdag, met een publieke Daendelslezing op een terrein dat onder haar doelstellingen valt. Op 10 maart 2008 is voor de eerste maal een Daendelslezing gehouden door de Franse wetenschapshistoricus Jean Dhombres, *directeur de recherche* (senior onderzoeker) aan het Franse Centre National de Recherche Scientifique. Het thema was de vooruitgang van de wetenschappen ten tijde van het koninkrijk Holland.¹² Die lezing was gekoppeld aan een bijzondere gelegenheid, het tweede eeuwfeest van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, door koning Lodewijk Napoleon in 1808 opgericht, dus ook een schepping uit Daendels' tijd. De lezing werd mede gesponsord door het Maison Descartes en de Franse ambassade, en werd bijgewoond door een vertegenwoordiging van de Franse Académie des Sciences. Het stichtingsbestuur heeft echter gemeend die lezing voortaan een reguliere status in een Nederlandse context te moeten geven en haar in een ruimer kader te moeten plaatsen, door de organisatie van een regelmatig terugkerende, openbare Daendelsdag – zo men wil de DDD, De Daendels Dag. De Daendelsdag, die nu voor het eerst op 21 januari 2011 is georganiseerd, zal in het vervolg ten minste om de twee jaar plaatsvinden, op 22 januari of onmiddellijk ervoor of erna, ter herinnering aan Daendels' eerste staatsgreep op 22 januari 1798, waarbij de eenheidsstaat werd gegrondvest en van de leden van het parlement, de Nationale Vergadering, een eed van afkeer van stadhouderlijk bestuur, federalisme, aristocratie en regeringloosheid werd geëist.¹³

Deze eerste Daendelsdag vond plaats in het historische gebouw van Felix Meritis op de Amsterdamse Keizersgracht dat juist in Daendels' jaren een grote bloeiperiode kende. Die dag stond in het teken van de Revolutie in Holland.¹⁴ Met de organisatie van de Daendelsdag wil de stichting de nagedachte- nis van zowel haar naamgever als haar stichter in ere houden, maar vooral wil zij een nieuw begin maken met een structurele herwaardering van de periode van bijna veertig jaar rond

de wending van de achttiende eeuw, van de patriottentijd tot de restauratie en het Oranjekoninkrijk. Ondanks het vele werk van historici en andere betrokkenen staat die nog steeds in de kwade reuk van onvaderlandse agitatie, zo niet van collaboratie met de Franse vijand – de ‘Franse tijd’, die wij steevast dienen te corrigeren in de ‘Bataafse tijd’, of de ‘Bataafs-Franse tijd’ – en van revolutie die niet alleen van slap ‘fluweel’ maar ook mislukt was. Een periode die alleen maar ongeluk bracht en die door de zegenrijke terugkeer van de Oranjes gelukkig naar het rijk van de vergetelheid kon worden verwezen. Voor het tweede eeuwfeest in 2013-14 zien wij die mythische voorstelling alweer in aantocht. De Stichting Daendels vindt het van groot belang dat er meer evenwicht in ons beeld van de geschiedenis komt, en dat de Nederlandse geschiedenis uit die periode uit de eng-vaderlandse kaders wordt gehaald en in de internationale, ja transcontinentale context wordt geplaatst die het kader van Daendels’ leven vormde.

De Daendelslezing van 2011, waarvan de voor deze publicatie herziene tekst hierachter volgt, werd gehouden door prof. dr. N.C.F. van Sas, hoogleraar in de Geschiedenis na 1750 aan de Universiteit van Amsterdam. Niek van Sas heeft als weinig anderen zijn sporen verdiend voor het onderzoek naar de patriottentijd en de Bataafs-Franse tijd. Hij heeft in vele hoedanigheden dat onderzoek gestimuleerd en uitvoerig over de betrokken periode gepubliceerd. Belangrijke publicaties in dit verband zijn *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004), meer concreet over deze periode de samen met Frans Grijzenhout en Wijnand Mijnhardt geredigeerde bundel *Voor vaderland en vrijheid: de revolutie van de patriotten* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987), maar ook het met Henk te Velde geredigeerde *De eeuw van de Grondwet: Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917* (Deventer: Kluwer, 1998). Voor de catalogus van de Daendels-tentoonstelling van 1991 schreef hij eerder het opstel ‘Caesar, Brutus, Cincinnatus: Daendels als redder van Nederland, 1797-1799’.¹⁵

Noten

- 1 Biografieën van Daendels: I. Mendels, *Herman Willem Daendels, vóór zijne benoeming tot gouverneur-generaal van Oost-Indië (1762-1807)* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1890); G.J.W. Koolemans Beijnen & W. Rooseboom, 'Daendels (Herman Willem)', in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 1 (Leiden: Sijthoff, 1911), kol. 665-674; Alb. Haak, *Daendels* (Rijswijk: Kramers, 1938); Paul van 't Veer, *Daendels, maarschalk van Holland* (Zeist: De Haan/Antwerpen: Standaard-Boekhandel, 1963; bewerkte herdr. Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1983).
- 2 G. Kouwenhoven, 'Herman Willem Daendels en het Sint Anna Schuttersgilde te Hattem', in: F. Pereboom & H.A. Stalknecht, *Herman Willem Daendels (1762-1818): 'Een gulhartig Geldersman, even zo vijf als buspoeder'* (Kampen: IJsselakademie/Stichting 'De Gelderse bloem', 1989), 33-40.
- 3 Genealogische gegevens over Daendels, zijn voorouders en afstammelingen, en een kwartierstaat van zijn kinderen vindt men bij L. Hoogers & Caspar van Heel, 'Daendels genealogisch', in: Pereboom & Stalknecht, *Herman Willem Daendels*, 135-145.
- 4 Zie voor de context: Simon Schama, *Patriotten en bevrijders: revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813* (Amsterdam: Agon, 1989; 5^e dr. Amsterdam: Olympos, 2005) [oorspronkelijk Engels, 1977]; F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt & N.C.F. van Sas (red.), *Voor vaderland en vrijheid: de revolutie van de patriotten* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987); N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004; paperback 2005); Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie: vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen: Vantilt, 2005).
- 5 Marja Volbeda, 'Vlierden, Aleida Elisabeth Reiniera van', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Vlierden> [07/04/2009]. Het gaat hier niet om schaking in strikte zin, zoals in dat artikel gesteld, aangezien beide geliefden instemden met de reis naar Lage, maar om wat in de terminologie van die dagen het 'doorgaan' werd genoemd.
- 6 Lodewijk Rondeboom, *Een oase in het Heerderdal. De geschiedenis van het landgoed De Dellen (1803-2003)* (Kampen: IJsselacademie, 2003), 21-33.
- 7 Zie H.E. Niemeijer, 'Beeldvorming over Daendels. Enkele historiografische opmerkingen', in: Pereboom & Stalknecht, *Daendels*, 121-134; voorts Van 't Veer, *Daendels*, passim; J. Blokker, 'Van een marionet maak je geen mythe meer', in: F. van Anrooij, e.a., *Herman Willem Daendels 1762-1818. Geldersman-patriot-Jacobijn-generaal-herboer-maarschalk-gouverneur, van Hattem naar St. George del Mina* (Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 1991), 9-15.
- 8 H.W. van Os, 'Voorwoord', in: Van Anrooij, *Herman Willem Daendels*, 7.
- 9 F. van Anrooij, 'Herman Willem Daendels (1762-1818)', in: Van Anrooij, *Herman Willem Daendels*, 21.
- 10 Een recent voorbeeld van de fascinatie die de 'volksheld' Daendels kan oproepen vinden we in de Straatmusical *Daendels* die in 2010 in Twente werd opgezet en in de zomer van 2010 op verschillende plaatsen in Overijssel in productie werd genomen. Zie www.daendels.nl en Ton Ouwehand, 'Daendels in Kunst in Volkspark en in Hengevelde', in: *De Twentsche Courant Tubantia*, 2 juni 2010.
- 11 Van Anrooij, e.a., *Herman Willem Daendels 1762-1818*, 134-137.
- 12 'Scientific progress as perceived from the Royal Institute of the Kingdom of Holland during the Napoleonic era', 10 maart 2008. Deze lezing is ongepubliceerd gebleven.
- 13 21 januari 2011 was door een merkwaardig toeval ook de verjaardag van de terechtstelling van koning Lodewijk XVI op de place de la Révolution (nu place de la Concorde) in Parijs, op 21 januari 1793.

14 Voorafgaand aan de hier gepubliceerde Daendelslezing werden twee korte voordrachten gehouden, respectievelijk door Peter Altena, ‘*De vaderlandsche “Krygsgod” betrapt en verheerlijkt: Daendels in het Republikeinsch Speelreisje (1795) van Gerrit Paape*’, en door Edwina Hagen, ‘Strategische zelfpresentatie als bron van politiek succes én kritiek. Rutger Jan Schimmelpenninck en het belang van “onbekrompen kunne representeren”’.

15 In: Van Anrooij, *Herman Willem Daendels*, 61-70.

NIEK VAN SAS

Bataafse Terreur. De betekenis van 1798

15

Op vrijdag 22 januari 1830 hield de Leidse hoogleraar H.W. Tydeman in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een voordracht getiteld: *Proeve van verdediging van de Staatsgebeurtenis van den 22 Januarij 1798; en in het algemeen van de Democratische of zoogenaamde Revolutionaire partij van 1795-1798*. Alleen al die titel was voldoende om zijn vriend, de historicus Jacobus Scheltema, zelf in 1797 lid van de Tweede Nationale Vergadering, in de gordijnen te jagen. Hij stuurde Tydeman een woedende brief, zonder aanhef of slot: 'Gij moet, dunkt mij, tot het Hobbesianismus vervallen, of liever daarvan uitgaan, dat magt hoe dan ook verkregen, regt geeft; of tot het Jesuitismus, dat het doel alle middelen wettigt; dan hoe onzeker was hier het doel, hoe misdadig en slecht de middelen.' Scheltema wilde hem ten minste van publicatie van de rede doen afzien. Want dat voorspelde alleen maar narigheid. Kijk maar naar België – op dat moment nog met Nederland verenigd – waar jezuïeten en revolutionairen woelen. Met publicatie loop je het gevaar van tegenschriften, je hebt de poppen aan het dansen, het proces krijgt jongen, oude twisten worden hervat en littekens opengereten. Je krijgt ruzie met iedereen, en wat zal de koning ervan vinden?

Tydeman moest er een beetje om lachen maar luisterde toch. Hij hield de rede in portefeuille en publiceerde die uiteindelijk pas in 1849. En hij voegde er toen bij wijze van contrapunt de aanmerkingen van Scheltema aan toe.¹ De rede zelf is het lezen nog alleszins waard. Als hoogleraar rechten in

Leiden was Tydeman een man van gezag en opleider van de bestuurlijke *spes patriae*. Het wil dus wel iets zeggen dat hij zich op de verjaardag van de Jacobijnse partij, zoals hij het zelf noemde, de dag van de staatsgreep van 22 januari 1798, die het ‘revolutionaire’ deel van de Nationale Vergadering aan de macht bracht, opwierp als advocaat van deze Jacobijnen en van de hoofdauteur van de Staatsregeling van 1798, zijn in 1826 overleden vriend Willem Anthonie Ockerse. Hij zag zijn redevoering als het sluitstuk van de bekende Doctrina-lezingen van Samuel Iperuszoon Wiselius uit 1793 over *De staatkundige Verlichting der Nederlanderen* en de actualisering daarvan door Ockerse in 1795 en 1796 (ook in Doctrina) ‘Over de gebreken der aeloude Nederlandsche Staatregeling’.² Het ging Wiselius daarbij niet om het Groot-Privilege van Maria van Bourgon-dië, of welke opperbeieder dan ook, maar om dat van de Natuur en de Schepper zelf. Of, zoals Ockerse het in februari 1797 formuleerde, om een constitutie die ‘niets overlatende van het oud Foederalistisch en leenstellig wangedrocht, een geheel nieuw en wijsgerig gestigt optrekt, dat eener vrije, ééne, ondeelbare, verlichte, deugdzame, en gelukkige Republiek.’³ En die grondwet was er, aldus Tydeman, ook inderdaad gekomen in de gedaante van de Staatsregeling van 1798.

Ondeugend voegde Tydeman daaraan toe dat de Grondwet van 1814-1815 veel meer leek op de Staatsregeling van 1798 dan men wel dacht, al was de laatste misschien eenvoudiger en beter.⁴ Beter dan anderen zag hij een dieper liggende constitutionele continuïteit. Bepaalde praktijken die heftig waren gelaakt bij de revolutionairen van 1798 – zoals het eenmalig benoemen van volksvertegenwoordigers in plaats van die te verkiezen – waren door koning Willem I evengoed toegepast.⁵ Ook ging hij niet mee in het verhaal van de bewerkers van de tweede staatsgreep van dat roerige jaar 1798, die van 12 juni, dat ze hun coup op touw hadden gezet om de beginselen van 22 januari te redden. Het kwalijke was juist dat men die eerste Staatsregeling lichtvaardig had geschonden en willekeurig gesloopt. Als die meer tijd had gekregen, was er misschien wel iets heel moois uit gegroeid en ‘hadden [wij] nu reeds dertig jaren van geluk beleefd’.⁶

Mijn voordracht heeft een vergelijkbare bedoeling als die van Tydeman: het vieren van de verjaardag van 22 januari. Een echte verdediging is hopelijk niet meer nodig. Maar het lijkt mij passend nog eens expliciet aandacht te vragen voor de revolutionaire dimensie van de Bataafse Omwenteling en daarbij ook het woord Terreur – veelgebruikt in de tijd zelf – niet te schuwen. Ik zal daaraan overigens pas in de tweede helft van mijn betoog toekomen. Want hoeveel wetenschappelijk onderzoek er de laatste kwarteeuw ook naar deze periode is gedaan, als het gaat om een algemenere interpretatie of kwalificatie vervalt men toch vaak in clichés en reflexen die meer passen bij de oproep tot doodswijgen van Scheltema dan bij de waardering van Tydeman. Wat dat betreft is er een groot verschil met de huidige appreciatie van de Amerikaanse en Franse revoluties, waarmee de Bataafse revolutionairen zich als vanzelfsprekend en terecht vergeleken. In de Verenigde Staten zijn de Founding Fathers heiligen van de geschiedenis en zelfs *living history*, bezit van iedereen zoals nog dagelijks blijkt uit het voorbeeld van de Tea Party.⁷ In Frankrijk wordt de revolutie, hoeveel controverse zij de afgelopen twee eeuwen ook heeft opgeroepen, algemeen beschouwd als *moment fondateur* van de moderniteit.

Het gaat mij niet speciaal om de naamgever van onze stichting, Herman Willem Daendels, ook al was hij nauw betrokken bij de periode die als de Bataafse Terreur kan worden aangeduid, de meest radicale fase van de revolutie tussen de beide staatsgrepen van 22 januari en 12 juni 1798. Bij beide staatsgrepen speelde Daendels als hoogste Nederlandse militair een hoofdrol. Op 22 januari maakte hij het de radicale minderheid van de Tweede Nationale Vergadering mogelijk haar coup te plegen. De tweede staatsgreep van 12 juni kan zelfs grotendeels op zijn persoonlijke conto worden geschreven. Wat Daendels in beide situaties deed was overigens voor een revolutiegeneraal buitengewoon correct: hij verzette de wet en keerde vervolgens weer terug naar de kazerne. En hij deed dus juist niet wat Napoleon een jaar later in Frankrijk wel zou doen (en vele andere putschisten na hem), maar liet de macht al meteen aan de burgerpolitici.⁸

Bij het begin van de Bataafse Omwenteling had Daendels al een vergelijkbare faciliterende rol gespeeld, als aanvoerder van het voormalige *Légion Batave* dat als onderdeel van het Franse leger van Pichegru over de bevroren rivieren trok.⁹ Want ook het Opperwezen stond aan de kant van de revolutie, zoals de Bataven niet nalieten te vermelden. Vanuit 's Hertogenbosch richtte de Hattemer Daendels zich met een proclamatie tot zijn Gelderse en Overijsselse landgenoten. Paul van 't Veer noemt dit het fraaiste stuk revolutieproza dat Nederland bezit.¹⁰ Daendels' secretaris van dat moment, Gerrit Paape, wordt algemeen voor de auteur gehouden.¹¹ 'Ontwaakt myne waarde landgenooten, de tyd is gekomen dat wy ons zelfs moeten verlossen van de slaverny waaronder het land en vooral de boerenstand zo lange gezugt heeft. Schroomt niet de wapenen op te vatten en u te ontdoen van uwe drosten, hoofdschouten, richters, amptsjonkers, schouten, collecteurs, pagters en andere beulen en bloedzuigers. Gy zult niet verraden worden als weleer door vreemde commandanten. Ik en andere Geldersche en Overyssele jonkens die onder de Franschen het kunstje van den oorlog geleerd hebben, staan gereed zich aan het hoofd te stellen.' En zo gaat het nog een tijdje door. 'O, myne vrienden! hoe gelukkig zullen wy zyn als ons land eens gezuiverd is van al dat adelyk en aristocratisch ongedierte, als er geen drostendiensten meer zullen zyn, (...) als de lasten niet (...) meer voornamentlyk den armen drukken zoals thans plaats heeft, en als het land door braave burgers en boeren, bij algemeene stemmen daartoe gekozen, zal geregeerd worden. (...) Groete en broederschap! Lang levee de Vryheid en onze onvervreemdbaare rechten.'¹²

Dat was even schrikken, zeker voor de meereizende Franssen, die zelf nog nauwelijks waren gekomen van het Schrikbewind van Robespierre. Zij namen Daendels deze oproep tot geweld en revolutie dan ook hoogst kwalijk. Maar die is wel symptomatisch voor een belangrijk aspect van de Bataafse Revolutie die te vaak wordt getypeerd als een *fluwelen* revolutie: de altijd aanwezige ondertoon van intimidatie en psychologische oorlogvoering, die steeds de druk op de ketel

zal houden en juist op kritieke momenten (zoals in het voorjaar van 1798) zal helpen om revolutionaire hobbels te nemen.

Voor het aanvoelen van een revolutionaire situatie zijn dergelijke manifesten onontbeerlijk. De *linguistic turn* in het politieke denken van de afgelopen decennia heeft ons geleerd hoe woorden een werkelijkheid kunnen constitueren en conditioneren, en ook hoe ze moeten worden gewogen, gecontextualiseerd en gehistoriseerd. In de retoriek van Daendels en Paape horen we de naklank van het beroemde manifest van Joan Derk van der Capellen *Aan het volk van Nederland* uit 1781, door het gispn van slavernij en bestuurlijke corruptie en het beroep op volkssoevereiniteit en onvervreembare rechten. De inspiratie is onmiskenbaar republikeins, puttend uit een waardengamma dat teruggaat op de klassieke oudheid.¹³

19

De Revolutie van de Rechten van de Mens

Maar de toon van de Bataafse Lente van 1795 werd juist niet gezet door radicale patriotse emigranten als Daendels en Paape maar door prominente thuisblijvers als Pieter Paulus. In 1793 was Paulus de auteur geweest van de *Verhandeling over de vraag: in welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn, en welke zyn de regten en pligten die daaruit voortvloeien?*, een boek dat in korte tijd vier drukken haalde en tijdens die laatste jaren van de Oranjerestaurotie de bijbel werd voor cryp-topolitieke patriotse sociëteiten en leesgezelschappen.¹⁴

In januari 1795 was Paulus vrijwel zeker de steller van de Hollandse *Verklaring voor de Rechten van de Mensch en van de Burger*. Hij plaatste de Republiek daarmee in het eerste gelid van de wereldrevolutie, op één lijn met Amerika en Frankrijk, en dus helemaal bij de tijd.¹⁵ De Hollandse Verklaring markeert een publieke breuk met de eigen geschiedenis en geeft de uitgangspunten van de Bataafse revolutie ondubbelzinnig weer. Anders dan in de patriottentijd zal niet meer worden terugggekeken maar vooruit.¹⁶ Van der Capellen, de grote inspirator van de patriotten was al meer dan tien jaar dood, maar wat belangrijker was: ook zijn inspiratie was inmiddels sterk verouderd. Zijn roep om Grondwettige Herstelling en sane-

L.A. Claessens, *De rechten van den mensch en van den burger*. Gravure naar Frans voorbeeld, 1795. (Rijksmuseum, Amsterdam)

ring van de gecorrumpeerde gezagsverhoudingen was ingevuld voor een vlucht naar voren. De zestiende-eeuwse Opstand heette nu een ‘halve’ revolutie omdat deze een gezelschap patriciërs in staat had gesteld zich de macht toe te eigenen. De eerder hooggeprezen Unie van Utrecht werd nu verketterd als een gotisch wangedrocht. Staat en samenleving zouden langs verlichte lijnen worden gemoderniseerd.

Het verschil tussen de manifesten van Daendels en Paulus attendeert ons op een van de manieren om de Bataven van 1795 en volgende jaren in tweeën te delen: het onderscheid tussen emigranten en thuisblijvers. Enerzijds de paar duizend patriotten die na het patriotse echec van 1787 het land hadden verlaten (of hadden moeten verlaten),¹⁷ anderzijds de veel grotere groep die in eigen land betere tijden had afgewacht. Er blijkt na 1795 vaak een correlatie te zijn tussen emigratie en radicalisme.¹⁸ Voormalige emigranten waren veel meer gericht op compensatie en reparatie. Begrijpelijk want ze hadden ook meer geleden en verloren. Tegelijkertijd is het samenspel tussen beide groepen echter een van de factoren die de revolutionaire dynamiek van de jaren 1795-1798 – en ook in die Terreurfase van 1798 – zullen bepalen.

De Rechten van de Mens werden demonstratief afgebeeld op Mozes’ Tafelen der Wet, als gold het een hergebruikte palimpsest. Origineel was dat niet, in Frankrijk was het eerder vertoond. Maar het was hier misschien wel zo toepasselijk omdat iedereen wist hoezeer Pieter Paulus in zijn stukgelezen verhandeling over de gelijkheid juist de christelijke wortels van het gelijkheidsdenken had onderstreept.¹⁹ Hij werd niet voor niets de tweede apostel Paulus genoemd.

Het belang van zijn Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger is nauwelijks te overschatten. We zijn zo gewend aan geweeklaag dat het jaren duurde voor Nederland eindelijk een constitutie had, dat we wel eens vergeten dat die Verklaring van de Rechten van de Mens er al binnen een paar dagen lag en door de Bataven vervolgens ook heel letterlijk werd genomen. De tekst was concreet en *to the point* en voor iedereen te begrijpen. De toverwoorden waren Gelijkheid en Vrijheid. De macht berustte bij het volk, iedereen was gelijk

en er was vrijheid van godsdienst, heel belangrijk in een land met een tot dusver heersende kerk die haast de helft van de bevolking niet alleen van politieke ambten maar ook van talloze andere baantjes uitsloot. Vanaf nu gold in elk geval op papier de *carrière ouverte aux talents*. De Verklaring van de Rechten van de Mens gaf de Bataafse Revolutie een program dat in die revolutionaire jaren 1795-1798 het leitmotiv zou zijn waarop burgers zich voortdurend beriepen. In de steevast *provisioneel* genoemde revolutiesituatie tot 1798 hadden die rechten als het ware directe werking, zoals blijkt uit talloze rekesten. Juist toen het geharrewar over de nieuwe constitutie jaren ging duren hadden de Bataven dus wel degelijk de beschikking over een politiek handvest.

Tegenwoordig hechten we aan die *woorden* van de Verklaring van de Rechten van de Mens veel meer waarde dan vroeger.²⁰ Dat komt door de conjunctuur in het mensenrechtendiscours vanaf de late achttiende eeuw tot heden. Want mensenrechten komen en gaan in grote golven. De late achttiende eeuw was zo'n periode van hoogconjunctuur en dat was opnieuw het geval na de Tweede Wereldoorlog, getuige slechts de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van 1948.²¹

De sfeer in de Bataafse Lente van 1795, gedomineerd door die belofte van mensenrechten, is die van Wordsworth's beroemde dichtregel (over het begin van de Franse Revolutie): 'bliss was it in that dawn to be alive.' Maar onwillekeurig wordt ons beeld van de revolutie vaak meer beheerst door de politieke problemen, met name door het moeizame proces van constitutiemaken. Deze worsteling werd geamuseerd gadedegeslagen door het satirische weekblad *Janus Verrezen*, dat in april 1795 begon te verschijnen en het volhield tot er in 1798 inderdaad een constitutie was.²² Het leverde daarmee een lopend commentaar op de Bataafse politiek, zij het zelden rechttoe, rechtaan en altijd met een knipoog.²³ Hoofdauteur van *Janus Verrezen* was vrijwel zeker de filosoof Johannes Kinker.²⁴ Ook aan het mensenrechtendiscours deed hij mee met een besmuikte verklaring van *De Rechten der Patriciers en Matriciers*.²⁵ Art. 1 luidde: 'Dat van nu voortaan, tot handhaving

der gelijkheid, alle Patriciers en Matriciers geboren worden met gelijke rechten, voorrechten en privilegien, en dat deze natuurlijke rechten henlieden niet kunnen ontnomen worden.' Of het pesterige art. 8. 'Dat, daar alle Patriciers en Matriciers gelijk zijn, alle ook verkiesbaar zijn tot alle ampten en bedieningen, zonder eenige andere redenen van voorkeur, dan die van slimheid en behendigheit.' Later presenteerde *Janus Verrezen* nog *Rechten en Plichten van den Mensch en den Burger* op rijm. Het eerste artikel luidde:

23

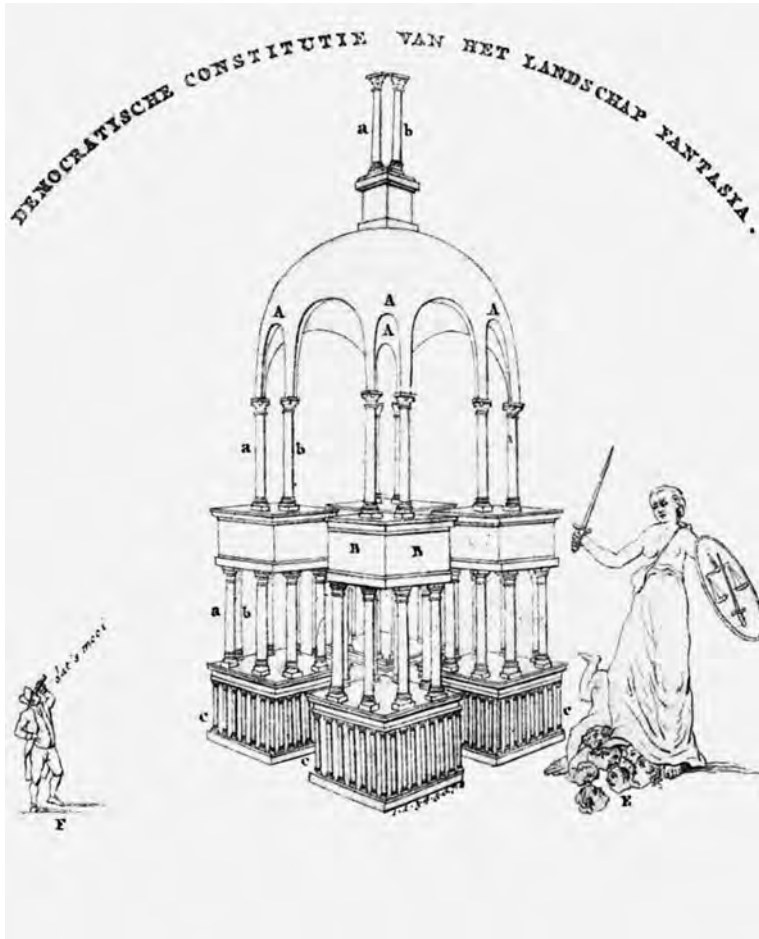
Alle mensen, in 't gemeen,
komen daar in over een,
Dat ze, als menschen, zijn gelijk
En in rechten even rijk.

En art. 17:

Alle macht, hoe hoog gebeent,
Is slechts volmacht en geleend,
Wordt maar voor een' tijd verricht,
Is geen recht, maar enkel plicht
En houdt op (al klinkt dit vreemd!)
Als het volk zijn macht herneemt.²⁶

Het klinkt als een kinderversje en zo was het misschien ook wel bedoeld. Deze berijmde catalogus van rechten en plichten verscheen aan de vooravond van de volksstemming over het Ontwerp van Constitutie op 8 augustus 1797, nadat een week tevoren de Tweede Nationale Vergadering was gekozen. Dat wil zeggen midden in de eerste heuse verkiezingscampagne in de Nederlandse geschiedenis.

Kinker volgde de politiek nauwlettend maar wel met enige distantie en op zijn eigen voorwaarden. *Janus Verrezen* is daarmee een van de boeiendste commentaren op de Bataafse politiek. Tijdschriften als het zijne kunnen juist in revolutionaire tijden van nut zijn, vindt Kinker, maar 'bij het aanbreken der schoone *constitutioneele* zomerdagen, behooren zij *gedefun-geerd* te hebben'.²⁷ De vele woordgrappen en cryptische toe-

Democratische constitutie van het landschap Fantasia. Janus Verzezen, 26 oktober 1795.

spelingen maken *Janus Verrezen* soms wat hiëroglfisch, zoals een briefschrijver hem voorhoudt. Maar ik vraag me af of hij zich daarmee onkwetsbaar wilde maken, zoals onlangs is gesuggereerd.²⁸ Want zoveel gevaar kan hij toch niet gelopen hebben. Ik denk eerder dat hij een speciaal publiek wilde boeien en aan zich binden in deze tijd waarin politiek ook een *mode* was. Hij speelde als het ware een spel met de politiek door de politiek als spel op te vatten.

25

Dat blijkt bijvoorbeeld uit wat hij schrijft over de democratische constitutie van het Landschap Fantasia, waarvan een *Schets* werd gepubliceerd op 2 november 1795, vier maanden voordat de Nationale Vergadering bijeenkwam.²⁹ In de beste traditie van de toen populaire literaire utopieën was Fantasia een drijvend eiland zonder vaste plaats en niet te vinden op de globe. De constitutie werd gepresenteerd als een ‘waare en onvervalschte volksregeering’ met een volmaakt democratisch reglement. Fantasia was maar een klein landschap. Voor grotere republieken zou het systeem moeten worden aangepast. Voor je een constitutie kon maken moest je een helder idee hebben hoe die eruit ging zien, aldus Janus. De zaak overlaten aan een commissie was haast een garantie voor lapwerk. Daar konden de aan commissies verslaafde Bataven het mee doen. Janus beleed een esthetisch constitutionalisme door een grondwet te vergelijken met een muziekstuk, met de constitutiemaker als componist. Met de term ‘een- en ondeelbaarheid’ alleen – het heetste hangijzer uit de Bataafse discussie – kwam je er niet. Want die kon van alles betekenen. Om iets een en ondeelbaar te maken moest je zelf ook ‘eene en onverdeelbare harsenen’ hebben.

De beschrijving van de constitutie van Fantasia wordt voorafgegaan door een fraaie prent van Escher-achtige allure, overigens zonder diens optische vertekeningen en bedrieglijke verbanden. Fantasia heeft een constitutie op vier niveaus: wijken, districten, departementen en ten slotte het een-en-ondeelbare Landschap zelf. Elk niveau boven de wijkvergaderingen (waarin alle stemgerechtigde mannen opkomen) kent twee lichamen: een Centrale Vergadering en een Representatieve Vergadering. In de Centrale Vergadering wordt de soe-

vereine volkswil georganiseerd, terwijl de Representatieve over het bestuur gaat. Het is een mengvorm van een directe democratie en een representatieve, waarbij alles staat of valt met goed 'communicatief handelen' tussen het volk en de representanten over en weer (art. 27). Daarmee wordt meteen een kernprobleem uit het Bataafse debat bij de kop genomen.

Het kunstig in elkaar grijpen van beide vergaderingen wil niet zeggen dat ze ook gelijkwaardig zijn. Er is in Fantasia wel machtseparatie maar geen machtsevenwicht. Het primaat ligt bij de Centrale Vergaderingen, dat wil zeggen bij de 'dadelijk werkzame' soevereine volkswil. De Centrale Vergaderingen houden op elk niveau toezicht op de door hen aangestelde Representanten. Een criticus vond dat wel erg ingewikkeld worden. Hij zag een botsing van macht tegen macht, een representatie in een representatie, met als gevolg onenigheid, desorganisatie en wie weet de 'ellendigste Anarchie'.³⁰ Janus zelf meende daarentegen dat de Fantasianen, anders dan de Bataven, de democratische grondbeginselen niet hadden opgeofferd aan de eenheid. Want hoewel wij Bataven 'het woord en den hoogdravenden titel, van oppermachtig of almachtig volk, met hand en tand vast houden, laten wij ons echter op de zaak naar gelang der omstandigheden, nog al *iets* afdingen'.³¹

Janus noemt de Fantasianen theoretischer en speculatiever dan de Bataven en illustreert dat aan de hand van metaforen voor hun staatsinrichting.³² De Fantasianen zien hun staat als een menselijk lichaam, de Bataven eerder als een draaiorgel. Ofwel organische tegenover mechanische metaforiek, terwijl de constitutie van Fantasia weer als een architectonische metafoor wordt voorgesteld.³³ Janus koppelt deze metaforische verschillen aan de grote kwestie van eenheid versus federalisme uit het Bataafse grondwetsdebat. Wie in het geheel-en-delenmodel van Fantasia de voortzetting zou vermoeden van oud-Nederlands federalisme, historisch gegroeid en toevallig tot stand gekomen, wordt evenwel krachtig tegengesproken. Alle wijken, districten en departementen zijn namelijk evenredig verdeeld, wat dus eerder verwijst naar de nieuwe politieke geografie van het revolutionaire Frankrijk.³⁴ Fantasia wil juist de voordelen van de volstrektste eenheid verenigen met

die van een federatief stelsel.³⁵ En wat de gebezigde metafo-
riek betreft geeft Janus – in laatste instantie altijd de ongebon-
den commentator aan de zijlijn – wel toe dat hij er ook niet
helemaal uitkomt.

De vergelijking tussen Bataven en Fantasianen speelt in *Ja-
nus Verrezen* voortdurend mee, hoe verhuld soms ook, waarbij
het steeds zaak is te letten op conjunctuur en chronologie van
het Bataafse debat. Als eind 1796 de kwestie van een- en on-
deelbaarheid hoog opspeelt in de Nationale Vergadering gispt
Janus de aangeboren traagheid van de Bataven en hun vrees
een beslissende stap te doen, ‘gepaard met een zeker soort van
woelziekte, om, geduurende deze besluiteloosheid zoo wat
rondsom de zelfkanten van het Decreet [van een- en ondeel-
baarheid] om te wandelen, of – gelijk een luimige Fantasiaan
het zou uitdrukken – te pirewaaïen.’³⁶ En hij prijst de Fanta-
sianen die in politicis hun ‘huislijk of keukenbelang’ volkomen
negeren, in tegenstelling tot de Bataven die in de grondverga-
deringen vaak niet opkomen met een oproepingsbiljet maar
‘met de prijscourant onzer daalende effecten’.³⁷

Zonder de omweg van Fantasia leest Janus de Bataven al
kort na het bijeenkomen van de Nationale Vergadering de les
waar het gaat om de verhouding tussen democratie en opper-
macht enerzijds en representatie en stemrecht anderzijds.
‘Stemrecht is geen souvereiniteit: ’t is een recht verr’ beneden
dat recht, dat men oppermacht noemt.’ Dat wil zeggen dat de
soevereiniteit wel het stemrecht kan insluiten maar niet het
stemrecht de soevereiniteit. Dit laatste te beweren is, aldus Ja-
nus, ‘zuiver Bliktriaansch’.³⁸

De liefhebber van Wolff en Deken spitst dan de oren. Blik-
tri(aans) is een vooral in de achttiende eeuw gebruikte onzin-
term die onder meer voorkomt in *Sara Burgerhart* en zelf zo-
veel betekent als nonsens of abracadabra.³⁹ Janus noemt
Bliktri een modewoord als hij nietszeggende begrippen aan
de kaak wil stellen.⁴⁰ Later gebruikt hij de term nogmaals vrij
omstandig en dan blijkt Bliktria ineens dicht bij huis te
liggen.⁴¹ Hij vergelijkt de toestand in zijn ideale Fantasia met
de constitutionele perikelen van de Bliktrianen, in wie we on-
dubbelzinnig de Bataven herkennen. Dit volk vertoonde een

DE DEMOCRATEN.

Frontispice van het weekblad *De Democraten*, 1797.

grote handigheid om van de nood een deugd te maken en in de grootste verwarring voort te leven. Tijdens de verbouwing gaat de verkoop gewoon door, zouden we nu zeggen. 'In de allerongerederste boedels zitten zij, met zoo veel zelfsvergevoening en bedaardheid, een pijp te rooken, alsof het op een' heiligen avond was. Zij werken even gerust en makkelijk voort, als zij eene zaak van achteren, als wanneer zij dezelve, van vooren en bij het rechte einde aanvatten. (...) Er is geene Natie zoo onvermoeid in hetgeen zij Califateren noemen, als de Bliktriäanen.'

29

Al maanden voordat het Bataafse Volk het Ontwerp van Constitutie zou verwerpen, wist Janus, die in de toekomst kon kijken, dat het met het Bataafse grondwetmaken de verkeerde kant op ging. De Republikeinen, aangevoerd door Pieter Vreede, spraken zich uit tegen dat Ontwerp in het zogenaamde manifest van de twaalf Apostelen.⁴² Het lukte de Bataven blijkbaar niet los te komen van dergelijke christelijke metaforiek. Eerst was er die ene apostel Paulus, en nu dus liefst twaalf Apostelen in één schuitje, getuige het fraaie frontispice van het geestverwante politieke tijdschrift *De Democraten*.⁴³ De twaalf Apostelen stelden het grondwetsontwerp voor als een aristocratisch complot, bedoeld om het volk zijn rechtmatige invloed te ontnemen, bijvoorbeeld door een kiesstelsel waarin de burger rechtstreekse inspraak ontzegd werd, of door een te consequente scheiding der machten die enerzijds tot aristocratisch bestuur en anderzijds tot verlamming zou leiden. Machtenscheiding à la Montesquieu gold hier als een aristocratisch handigheidje om de macht linksom of rechtsom te behouden. De volksenergie zou zo niet worden opgewekt. De burgers zouden vreemdelingen blijven in hun eigen vaderland, waar geen publieke geest zou heersen. En dan het vernietigende verdict: 'ieder Lid der Maatschappij zal het oude lastdier blijven, dat zijn eigen pak draegt; maer de Bataven zullen geene Grieken of Romeinen worden, wiens belangloze deugden en zelfs opöfferingen voor het algemeene heil des Vaderlands, nae zoo veele Eeuwen, ons nog zoo luisterrijk in de oogen schitteren.' Hier klinkt opnieuw de klassiek-republikeinse inspiratie van de laat achttiende-eeuwse revoluties:⁴⁴ het juk

van slavernij, de afkeer van een familieregering van rijken, een veelbetekenende verwijzing naar Rome en de noodzaak van actief burgerschap. De Apostelen beseften maar al te goed dat zij door hun tegenstanders werden afgeschilderd als Revolutionairen of Terroristen. De Natie kon zelf echter vaststellen dat zij niets anders waren dan ware Republikeinen.⁴⁵

Het manifest van de twaalf Apostelen was het program van de radicale minderheid in de Tweede Nationale Vergadering. Het was deze groep die op 22 januari 1798 een staatsgreep pleegde en de periode van bijna vijf maanden inluide die we kunnen aanduiden als de Bataafse Terreur. Daarmee volgen we dus het pejoratieve taalgebruik van de tegenstanders. De minderheid zette haar tegenstanders uit de Nationale Vergadering en ging verder als rompparlement.⁴⁶ Op hoofdpunten werd de gewenste staatsinrichting meteen ingevoerd, vooruitlopend op de constitutie. De Bataafse Republiek werd een en ondeelbaar verklaard en aan de nog altijd bestaande gewestelijke soevereiniteit werd abrupt een eind gemaakt. Er kwam een vijfkoppig Uitvoerend Bewind, een Directoire naar Frans model, met Pieter Vreede en Wybo Fijnje als voorname leden. Deze executieve taak ging Vreede veel minder goed af dan de rol van spraakmakend oppositieleider die hij in beide Nationale Vergaderingen met verve had gespeeld.⁴⁷ Willem Anthonie Ockerse sloeg een Directeurschap af en zette zich met een kleine commissie aan het schrijven van de constitutie. Jacobus Scheltema, het jongste lid van de Tweede Nationale Vergadering, kreeg eerst stadsarrest en werd vervolgens maandenlang geïnterneerd op Huis ten Bosch.⁴⁸ Dat was hij in 1830 kennelijk nog niet vergeten.

Het Republikeinse Moment

Er werd nu onder grote druk gewerkt aan het verwezenlijken van de nieuwe orde, vooral omdat de Fransen snel resultaten wilden zien. Op centraal niveau was, aldus Vreede later, nog niets georganiseerd: 'Het was een *Chaos*, die woest daer henen lag, en nog moest bearbeid, ontwikkeld en geregeld worden.' Alles was nieuw, 'aller handen [stonden] in het eerst verkeerd'.

Maar binnen vijf maanden was er vanuit het niets een ‘genoegzaam georganiseerd Gouvernement met *energie*, kragt en orde in genoegzaam alle zyne deelen werkende geschapen!’⁴⁹

Dat wilde voorjaar tussen 22 januari en 12 juni 1798 kan men de Bataafse Terreur noemen, maar het was ook een Tweede Bataafse Revolutie, de radicalisering van 1795, de constitutionele zomer (om met Kinker te spreken) die volgde op de Bataafse Lente. Het klimaat was echter totaal anders. Tegenover de grote verwachtingen, het optimisme en de euforie van toen heerste nu een sfeer van angst en intimidatie. In het kielzog van 22 januari werden eindelijk knopen doorgehakt en doorbraken geforceerd. Daarmee was 22 januari inderdaad een grote sprong voorwaarts, maar dit betekende ook een aanmerkelijke verharding van het revolutieproces.

De constitutiecommissie voltooide in korte tijd de Staatsregeling, die op 23 april door de gezuiverde grondvergaderingen met overweldigende meerderheid (153.913 tegen 11.597) werd aangenomen. Hoe de tekst van de constitutie precies tot stand is gekomen, is door de bronnenuitgave van De Gou goed duidelijk geworden.⁵⁰ Daarmee is ook een klassieke vraag over deze periode bevredigend beantwoord: de verhouding tussen Nederlandse inbreng en Frans dictaat in de Staatsregeling. Kreeg de Bataafse Republiek werkelijk een wat aangepaste uitgave van de Franse constitutie van het jaar III opgelegd, zoals H.T. Colenbrander ooit beweerde⁵¹ en velen hem hebben nazegd? Inmiddels weten we dat de Bataven er met grote handigheid in slaagden juist door snel te werken ongewenste Franse bemoeienis voor te blijven en een eigen Bataafs ontwerp te produceren dat niet alleen wezenlijk van de Franse grondwet verschilde maar ook als een product mag worden gezien van het zich nu al twee jaar voortslepende Bataafse grondwetsdebat. Het Dikke Boek – het massaal afgewezen grondwetsontwerp van 1797 – mocht dan een samenstel van compromissen zijn en als grondwet ongeschikt, het was daarmee tevens een nuttig constitutioneel compendium en een neerslag van de discussies in de Eerste Nationale Vergadering.

Daar was de constitutionele materie grondig doorgeëxerceerd en alles ter sprake gekomen wat kwam kijken bij het om-

vormen van een nog middeleeuwse staatsstructuur in een eigentijdse, moderne staat naar verlicht-rationeel concept. Want de Republiek was inderdaad een anachronisme, een ‘gotisch wangedrocht’ zoals men graag zei. De derde constitutioneelcommissie kon alleen zo snel werken omdat er al zoveel voorwerk was gedaan. Nu ging het om politieke keuzes en constitutionele vormgeving. Ook de Franse aanwijzingen, afkomstig uit de ‘constitutiefabriek’ van Daunou, waren deels goedbedoelde pogingen mee te denken met de Bataven, waarbij ook voor de Fransen het Bataafse Dikke Boek dienstdeed als naslagwerk. Van een kopie of Frans dictaat was – gemeten naar het resultaat – kortom geen sprake.

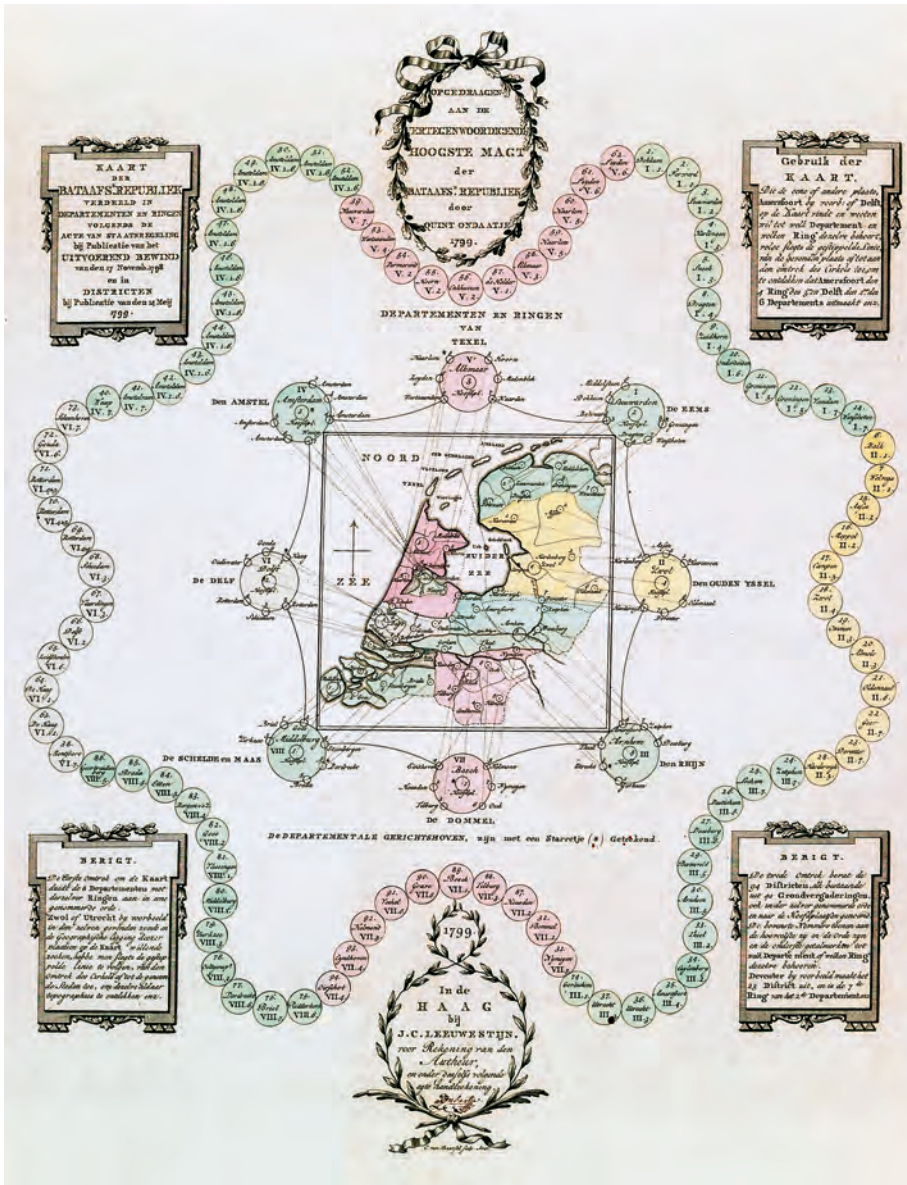
De Staatsregeling van 1798 is Nederlands eerste Grondwet en qua constitutionele esthetiek nog steeds de mooiste. De revolutie van 1795 werd bevestigd met een opsomming van klassieke grondrechten, gelijkheid voor de wet en een consequente toepassing van de eenheidsgedachte, deels zelfs met terugwerkende kracht door de amalgamerings van de oude provinciale schulden. Maar daarbij bleef het niet. Bij het omschrijven van de rol van de staat werd gekozen voor de vlucht naar voren. Het meest opvallend was een reeks sociale grondrechten en daarmee corresponderende taken van de overheid: het recht op onderwijs, armenzorg, gezondheidszorg, nog net geen recht op arbeid maar wel de plicht van de overheid voor werkgelegenheid te zorgen. Daarnaast beloofden de gelijkstelling der gezindten, de scheiding van kerk en staat en het afschaffen van de voorrechten van de heersende kerk brede maatschappelijke effecten. Hetzelfde gold voor de aangekondigde afschaffing van de gilden, die overigens in de praktijk zeer moeizaam te realiseren bleek. De Staatsregeling ging uit van maakbaarheid van de samenleving met de staat in een scheppende en interveniërende rol.

Anders dan in Kinkers gedroomde republiek Fantasia was in de veel grotere Bataafse Republiek van 22 januari geen sprake van een systematisch en gelaagd samenspel tussen directe en representatieve democratie. De mogelijke inbreng van ‘centrale’ vergaderingen die eerder de volksstem hadden georganiseerd en als drukmiddel hadden gefungeerd,⁵² werd

juist afgesneden. De 3764 grondvergaderingen (voor elke 500 zielen één) kenden weliswaar een ingewikkelde en tijdrovende stemprocedure maar gedebatteerd werd er niet. En na afloop van een stemming moest de vergadering door de voorzitter 'oogenbliklijk gescheiden' worden. Politiek debat was wel toegestaan in 'Constitutionelee Gezelschappen' maar alleen 'ter onderlinge Voorlichting, ter opwekking van Vaderlands-liefde, en ter naauwer verbindtenis aan de Staatsregeling'.⁵³ Deze clubs mochten geen besluiten nemen, in het openbaar optreden of onderling corresponderen. Het recht van vereniging en vergadering was in politicis dus aan strikte voorwaarden gebonden. In goed republikeinse zin werd wel sterk de nadruk gelegd op actief burgerschap, waaraan ook hoge politieke eisen werden gesteld. Burgerschap leek daardoor soms meer een plicht waaraan je je niet straffeloos mocht onttrekken dan een recht. Maar na gedane burgerplicht gloorde ook voor die Republikeinen terugkeer 'in den genoeglijken, verkieslijken en ambteloozen, stillen Burgerkring'.⁵⁴

Een even fraaie als wonderlijke representatie van de Staatsregeling is de kaart van de nieuwe verdeling in departementen en ringen uit 1799. Deze kaart werd ontworpen door Quint Ondaatje, de Utrechtse actieleider uit de Patriottentijd, in 1798 tweede man bij het Departement van Algemeene Politie en Binnenlandsche Correspondentie, en voor eigen rekening gedrukt. In één oogopslag is hier te zien hoe de oude gewestelijke grenzen letterlijk van de kaart zijn geveegd en vervangen door de ordelijke en evenredige geografie van de eenheidsstaat. Het zou goed kunnen dat Ondaatje bij zijn originele cartografie is geïnspireerd door een bordspel.⁵⁵ De geometrische orde wordt daarmee tevens een speelse orde en de politiek zelf een spel, zoals we ook al zagen bij Kinker.

Jammer genoeg is dat toonbeeld van verlichte staats- en maatschappijordening, de Staatsregeling van 1798, vaak in de schaduw gebleven van het feitelijke optreden van het regiem: de Bataafse Terreur. Toch zijn die twee kanten in het hectische voorjaar van 1798 maar moeilijk van elkaar te scheiden. Bij de Terreur gaat het allereerst om grootscheepse zuiveringen langs politieke lijnen.⁵⁶ Van de Nationale Vergadering, ge-

P.Ph.J. Quint Ondaatje, Kaart der Bataafse Republiek verdeeld in departementen en ringen volgens de Staatsregeling van 1798. (Atlas van Stolk, Rotterdam)

westelijke en lokale besturen, overheidspersoneel in alle hoedanigheden tot de laatste boomsluiters of zakkendragers toe, zolang het maar om banen ging die de overheid te vergeven had. In de grote stad Amsterdam ging het daarbij om duizenden posities, die in principe – ik zeg wel met nadruk: in principe – allemaal ter discussie stonden. Om een voorbeeld te geven: de Amsterdamse Sociëteit voor Een- en Ondeelbaarheid, een van de drijvende krachten achter het Republikeinse bewind, kwam op 5 april met een zwarte lijst (op alfabet) van liefst 909 ‘onwaardige ambtenaars’ die ontslag verdienden.⁵⁷ Tegengeluiden bleven niet uit. Gerrit Paape’s *Revolutionaire Vraagstuk* vroeg naar de zin van het achterlaten van kleine krabbelaars als turfdragers, kruiers en lantaarnopstekers: ‘Laat de turfdrager federalist wezen als hij maar turf draagt.’⁵⁸

Juist die zuiveringen van 1798 hebben veel kwaad bloed gezet en sterk bijgedragen aan het negatieve imago dat aan het bewind van Vreede c.s. kleefte. Waar zuivering van politiek personeel en bestuursambtenaren nog kon worden opgevat als het gevolg van een politieke machtswisseling, gingen deze zuiveringen althans in aanleg veel verder.

Want daarnaast, en nog veel meer bekritiseerd, was er de zuivering van de grondvergaderingen waar de burgers hun stem uitbrachten. Duizenden namen werden uit de stemregisters geschrapt. In Amsterdam en Rotterdam werden zelfs hele grachten ontburgerd, naar men beweerde.⁵⁹ Talloze onverdachte Bataven werden hierdoor van hun stemrecht beroofd, onder wie prominenten als Rutger Jan Schimmelpenninck, de journalist Pieter ’t Hoen, of Jacobus Crajenschot, de katholieke uitgever van *De Democraten*, stuk voor stuk mannen die veel gedaan hadden voor de patriotse en Bataafse zaak. Het Republikeinse regiem wilde alleen de eigen aanhang erkennen als politiek actieve, stemgerechtigde burgers. Ook wie weigerde wapens te dragen werd ontburgerd, een typisch republikeins trekje.⁶⁰ Voor het aannemen van de Staatsregeling was deze actie zeker niet nodig. Die zou toch wel zijn aanvaard en werd niet voor niets bij de staatsgreep van 12 juni nadrukkelijk gehandhaafd. Veel belangrijker was de zuivering met het oog op de verkiezing van nieuwe volksvertegenwoor-

digers. Verkeerde keuzes zouden de resultaten van 22 januari in de waagschaal kunnen stellen. Er gingen geruchten dat de verzamelde oppositie zich al organiseerde om de zittende representanten te wippen en dat er lijsten met tegenkandidaten circuleerden.⁶¹ Het Vertegenwoordigend Lichaam zou evenwel door zijn – ook in eigen kring niet onomstreden – besluit van 4 mei zichzelf voor twee derde te continueren en dus grotendeels niet aan herverkiezing bloot te stellen het grootste risico hier op voorhand wegnemen.

Bovendien dreigden de zuivering van de grondvergaderingen en scherpe scheiding tussen actieve en passieve burgers (of schapen en bokken, zoals men zei)⁶² ook door te werken in het mogen vervullen, of blijven vervullen, van al die duizenden banen en baantjes die de overheid te vergeven had (art. 10). Ofwel een *Berufsverbot*, om een beladen term te gebruiken, voor alle tegenstanders van 22 januari. Al snel moest het Bewind toegeven dat bij de zuiveringen door de uitgezonden agenten veel fouten waren gemaakt en dat de lokale informanten naar wie ze luisterden soms – maar we weten niet hoe vaak, want incidenten werden natuurlijk opgeblazen en uitvergroot – uit waren op eigen voordeel, vriendjespolitiek bedreven en zich schuldig maakten aan zwartmakerij of het vereffenen van oude rekeningen, politiek of anderszins.

De zuiveringen zijn achteraf door Pieter Vreede in zijn *Verandwoording* uit 1799 even welsprekend als politiek correct verdedigd met een beroep op de Staatsregeling zelf die immers dat onderscheid maakte tussen actieve en passieve burgers. Voor actieve burgers was ‘eene overeenkomst van gevoelens’ vereist terwijl de passieve burgers of *inwoners* bescherming van persoon en goed genoten.⁶³ Je kon inderdaad, aldus nog steeds Vreede, braaf, verstandig, zeer gegoed en achtenswaardig zijn, maar toch van het stemrecht zijn uitgesloten.⁶⁴ Voor het doorzetten van de nieuwe politieke orde was dat nodig, al blijft het moeilijk in te zien waarom zoiets ook moest gelden voor een schippersknecht die zijn werk goed deed. Tegenstanders sneerden dat ontslagen functionarissen waren verdrongen door ‘onkundigen, zuipers, zeedenlooze wezens’⁶⁵ en spraken van ambtshonger. Vreede had ook hier zijn verweer

klaar. Het was hoog tijd dat eens wat werd gedaan voor de getroffen en van 1787.⁶⁶ Juist de vluchtelingen en emigranten van toen hadden naar verhouding veel geleden, ook in vergelijking met die oud-patriotten die na 1787 rustig in eigen land betere tijden hadden afgewacht ‘onder hunnen wynstok en vygenboom’ – een bijbelse metafoor voor comfortabel en tevreden. Het was niet meer dan terecht dat zij aan de beurt waren nu er eindelijk eens baantjes vergeven werden. Zo ging het immers bij elke machtswisseling. Iedere regering werd omringd door een ‘digten drom van hongerige vragers’, in de hoop dat er wat te knappen viel. Vreede’s Republikeinen waren dan ook zeker geen onverzadigbare ‘grypvogels en roofdieren’, zoals hun tegenstanders beweerden. Als de Republikeinen al meer eetlust hebben, dan is het omdat zij langer gevestigd hebben, repliceerde hij droogjes.

Als het aan de Constitueerende Vergadering had gelegen zou het echter niet bij zuiveringen zijn gebleven. Al sinds 1795 speelde de kwestie of het Restauratieregime van 1787-1795 aansprakelijk kon worden gesteld voor schade geleden bij de omwenteling van 1787, ter compensatie van patriotse ‘Martelaren der Vryheid’.⁶⁷ In een ominus decreet werd het oud-regenten op 30 maart 1798 verboden roerend en onroerend goed te vervreemden en zich zonder toestemming buiten hun woonplaats te begeven.⁶⁸ Het ging hier niet om specifieke misdragingen van individuele regenten. Het hele bewind van 1787-1795, ambtenaren inclusief, werd collectief en zonder aanzien des persoons in de beklagdenbank gezet. Hier schrokken ook de Directeuren voor terug. Zij vonden het decreet veel te algemeen en vreesden dat talrijke onschuldigen daarvan het slachtoffer zouden worden. Maar ze waren vooral bang dat de koophandel zo ‘eene doodwonde’ zou worden toegebracht. Want de koophandel, heette het in een belerende missive, was een teder en kwetsbaar ‘kunstgewrogt’. Voor je het wist wankelde het publiek krediet.⁶⁹

Door een ander decreet werden militaire pensioenen opgeschort, die opnieuw moesten worden aangevraagd.⁷⁰ Een politieke toetsing diende uit te wijzen of de betrokkenen in de burgeroorlog van 1786 en 1787 hun boekje niet te buiten wa-

ren gegaan. Deze maatregel herinnerde aan de republikeinse kritiek van Van der Capellen en de patriotten dat het stadhoudelijk bewind met militaire middelen overeind werd gehouden. Uit naam van de Gelijkheid werd verder opnieuw werk gemaakt van het verwijderen of weghakken van eretekenen, familiewapens en vergelijkbare aristocratische symboliek, kunstvoorwerpen alleen uitgezonderd.⁷¹ Soms is het niet duidelijk waar symboolpolitiek ophoudt en echte Terreur begint. In deze atmosfeer van zuiveringen, politieke intimidatie en allerlei geldheffingen, was de vraag reëel of er misschien toch nog een sociale revolutie ophanden was.

Maar zover is het niet gekomen want het Republikeinse bewind werd door de staatsgreep van 12 juni, waarvoor Daendels persoonlijk verantwoordelijk was, ten val gebracht. Beide coups zijn zowel scherp aangevallen als met verve verdedigd. De gebruikelijke legitimatie van de coup van 12 juni was dat die was bedoeld om de eerdere revolutie, het 'heerlyk gewrocht' van 22 januari, te redden en 'nationaal te maken', zonder het sektarisme van Vreede en trawanten. Het gejongleer met de data 22 januari en 12 juni heeft wel iets weg van Latijnse pronunciamento's. De coup werd gedragen door de agenten – de departementshoofden – van het vorige bewind die van binnenuit het 'geheel samenweefsel en de spring veeren' van alle misstanden hadden aangezien. Zij wezen op de willekeur bij de zuiveringsgolven van bestuur en overheidsperoneel, op de – blijkens de uitkomst van het referendum – volkomen onnodige zuiveringen der grondvergaderingen en op het twijfelachtige allooi van de daarmee belaste 'zendelingen'. En natuurlijk op de wijze waarop de zittende parlementariërs op 4 mei eigenmachtig hun mandaat hadden verlengd.⁷²

De Constitutioneele Vlieg, het orgaan van Daendels' perschef Hespe, deed er nog een schepje bovenop en putte zich uit in spotternijen over de afgezette machthebbers. Daags na de coup werden twaalf prijsvragen uitgeschreven waarin met name het decreet van 4 mei werd gehekeld. Was er een Romeins consul bekend die zijn ambtstermijn had verlengd omdat het volk zogenaamd te dom was om een geschikte opvolger te kiezen? Stond het volk niet onder curatele wanneer het

buiten staat werd geacht goede bestuurders te kiezen? Was het geen Diabolocratie als de hardste schreeuwers het grootste gelijk kregen? Hoe betaalde je een architect die eerst een mooi gebouw neerzette om vervolgens de grondpilaren weer omver te gooien en de eigenaars te verpletteren? En met vileine ironie werden bij de implosie van dit ‘Machiavellian Moment’ voor de prijswinnaars exemplaren uitgelooft van de nieuwste editie van het populaire *Le Prince de Machiavel*, in vossenleer gebonden.⁷³

39

In alle toonaarden betoogde de *Vlieg* dat het land door Daendels en de coup van 12 juni was behoed voor een Schrikbewind in de trant van Robespierre. Het afgezette Bewind pleegde inbreuk op de eigen Staatsregeling. Eigendom en persoonlijke veiligheid werden bedreigd. Ambten gingen naar weetenieten, liederlijke en blinde aanhangers van een factie. De Directeuren werden omringd door een zwerm van intriganten. Het enige wat nog ontbrak aan een ‘Robespierriaansch Systema’ was het schavot.⁷⁴ In dit propaganda-offensief van de nieuwe machthebbers werd wat je zou kunnen noemen ‘de mythe van 12 juni’ geboren als een schoolvoorbeeld van *winner’s history*.⁷⁵

Tegen deze legitimerende mythe van 12 juni werd krachtig stelling genomen in een onlangs opgedoken memorie, die zich bevindt onder de diplomatieke correspondentie van Matteo Galdi, van 1799 tot 1809 gezant in Den Haag van achtereenvolgens de Cisalpijnse en Italiaanse Republiek en het Koninkrijk Italië, en zelf een hartstochtelijk Republikein maar ook een vriend van Napoleon.⁷⁶ Deze ‘Réflexions sur les révolutions qui ont eu lieu successivement dans la R[épublique] Batave le 22 Janvier et le 12 Juin 1798’ zijn waarschijnlijk begin 1799 geschreven door een bij het omvergeworpen Bewind direct betrokkene.⁷⁷ In veertig doorgenummerde paragrafen werd de coup van 12 juni frontaal aangevallen. De rechtvaardiging daarvan was volgens de schrijver een zaak van loze woorden. Je moest beide staatsgrepen vooral niet over één kam scheren, ze waren juist zeer ongelijksoortig. De staatsgreep van 22 januari was een uiterste maatregel, op touw gezet door een groep volksvertegenwoordigers in een crisissituatie

waarin er geen constitutie was. Die van 12 juni betrof een coup van een generaal en vijf agenten, betaalde krachten van het gouvernement die op geen enkele manier hadden geprobeerd hun doel langs reguliere weg te bereiken. En op 12 juni was er dus wel een constitutie. In januari ging het om 'un projet sage et bien combiné, exécuté régulièrement, et effectué d'une manière vraiment magnifique'. Op 12 juni om gekwetste eigenliefde, gefnuikte ambitie, wraakoefeningen en onregelmatigheden. 22 januari werd gepresenteerd als een product van onontkoombare revolutionaire logica. In luttele uren had men toen meer goeds gedaan dan in de 22 maanden daarvoor van een door aristocraten en federalisten beheerste Nationale Vergadering. De staatsgreep anticipeerde op de nieuwe orde. De zuiveringen waren nodig om die door te zetten evenals het decreet van 4 mei. Daarvan werd met klem betoogd dat het niet tegen de Staatsregeling in ging. De zuiveringen van de grondvergaderingen moesten verhinderen dat er een monsterverbond aan de macht zou komen van aristocraten en federalisten aan de ene en ultrarevolutionairen aan de andere kant. Anders dan ze voorwendden, waren de coupgelegers van 12 juni er helemaal niet op uit de orde van 22 januari te verdedigen. Ze verachtten die juist hartgrondig. Ze wilden de aristocraten van 1795, de 'patrons hollandais' en de miljonairs weer op de troon zetten. De schrijver onderstreepte dat 12 juni met veel meer geweld gepaard was gegaan dan 22 januari en geen eind maakte aan terrorisme maar zelf juist 'un vrai système de terrorisme' inluidde. Zijn eindoordeel over de revolutie van 12 juni was dodelijk: die was 'illégal, anticonstitutionnelle, arbitraire, violente et par conséquent punissable au dernier point'.

Simon Schama heeft de staatsgreep van 22 januari een 'unnecessary revolution' genoemd, omdat het gewenste doel langs parlementaire weg al bijna bereikt zou zijn.⁷⁸ Dat lijkt mij een verkeerde taxatie.⁷⁹ De eerste historicus van de Staatsregeling, Cornelius Rogge, constateerde al dat 'een beslissende slag onvermijdelijk was'.⁸⁰ En zelfs vele politieke tegenstanders, ontburgerd en wel, accepteerden deze doorbraak in de constitutionele impasse. De vraag is veeleer hoe noodzakelijk de tweede staatsgreep eigenlijk was. De vroegliberaal Tydeman

koos in 1830 voluit voor 22 januari en noemde de tegencoup van 12 juni een ‘catastrophe’.⁸¹ 12 juni haalde ongetwijfeld de angel uit de Bataafse revolutie, maar daarmee misschien ook wel het elan en de *energie*, om Vreede’s lievelingswoord te gebruiken.

Als we de dynamiek van de Bataafse revolutie ontleden, kun je zeggen dat radicalen en gematigden elkaar in een houdgreep hadden, waarbij de dreiging van ingrijpende maatregelen steeds in de lucht hing en misschien ook wel nodig was om het hervormingsproces gaande te houden. Het waren de moderaten die dan al gauw de naam Robespierre of de term Terreur lieten vallen. En soms was deze term ook zeker op zijn plaats. In Friesland bijvoorbeeld waar de omwenteling na een rustig begin in 1796 sterk radicaliseerde en ambulante revolutionairen uit het hele land aantrok.⁸² Typerend genoeg was het overigens de centralistische Staatsregeling van 1798 die deze Friese Terreur weer onder controle bracht. Maar veel bedreigender – en voor de meeste Bataven ook dichterbij huis – was de situatie in Amsterdam, in veler ogen een kruitvat dat elk moment kon ontploffen, zeker toen de radicalen er op 15 maart 1798 de macht overnamen en de stad begon te lijken op een ‘revolutionaire commune’.⁸³ Juist de door Den Haag gestuurde zuiveringen in het voorjaar van 1798 betekenden dat deze ‘terroristische’ dreiging nu in het hele land gevoeld werd. Het Uitvoerend Bewind herhaalde daarop nog eens zijn ‘te meermalen gemanifesteerden afkeer van den zweem zelfs van schrikbewind’.⁸⁴ En in zijn apologie uit 1799 stak Vreede de draak met deze beschuldiging van Terreur: ‘Een schrikbewind! ô Hemel, waer is dan het strafschatot, dat in de uitgestrektheid der geheele Republiek, gedurende de vyf maanden van dit schrikbewind, om Politieke daden te straffen, is opgericht geworden? Waer is het drupje bloeds, dat is gestort? Waer de gezelroê, die op den rug gekneld heeft? Een schrikbewind! ô Hemel? Waer zyn de mishandelde, wier heesche stemmen om wraek roepen? Waer zyn de beschuldigers, die om wedervergelding aenhouden, nu zy my als een dooden Leeuw kunnen bespotten, geen reden hebbende om langer voor myn magt te vreezen?’⁸⁵

De verhouding tot Frankrijk – in het rijtje zusterrepublieken de grote zuster of de *République mère* – is in de Bataafse

tijd altijd belangrijk. Dat geldt zeker voor het hectische voorjaar van 1798. Maar ten aanzien van het cruciale punt van de Franse invloed op de Bataafse Staatsregeling was dus juist geen sprake van een dictaat. Wel is het zo dat het bewind van Vreede sterk leunde op de Franse ambassadeur Delacroix, misschien ter compensatie van onvoldoende draagvlak in de samenleving.

42

Na vijf jaar zou de Staatsregeling van 1798 worden geëvalueerd, maar al in 1801 kreeg de Bataafse Republiek een nieuwe grondwet na alweer een staatsgreep. Was die fraaie Staatsregeling van 1798 dan toch te ambitieus geweest en in schoonheid gestorven? Tijdgenoten zagen dat vaak anders. Zij wezen bijvoorbeeld op de zeer moeilijke omstandigheden, de permanente oorlog en de Engels-Russische invasie van 1799, die overigens met succes werd afgeslagen, misschien wel dankzij de stabiliteit waarvoor de Staatsregeling had gezorgd. Politieke waarnemers van zeer verschillende pluimage – de Zeeuwse moderaat Appellius en de Republikein Bernardus Bosch – zagen de fout niet zozeer in de Staatsregeling zelf maar in de traagheid waarmee deze werd geïmplementeerd.⁸⁶ En wie later met enige kennis van zaken terugkeek beseftte heel goed dat belangrijke elementen van de Staatsregeling behouden waren gebleven. Tydeman zei dat hardop maar zelfs Colenbrander vermeldt bijna terloops: ‘De medicijn hebben wij ingenomen en de flesch weggegooid.’⁸⁷

Bernardus Bosch was een volbloed Republikein en in april 1798 de eerste voorzitter van de nieuw gecreëerde Tweede Kamer. Op 12 juni aan de kant gezet, moest hij weer van zijn pen zien te leven. In het satirische tijdschrift *De Burger Politieke Blixem* leverde hij vanaf 1800 een lopend commentaar op de politiek. Sprekend nota bene over de familie Daendels merkt hij op: ‘Men ziet daaglyks, dat geheele familien worden voorgelopen, dat zy elkander helpen, nu dat is natuurlyk, nu dat is geen ambtshonger, neen! het was zo in voorige dagen en het zal zo blyven in de onze, en in de volgende.’⁸⁸ Hij ziet bepaalde oude praktijken terugkeren zoals gerokte knechten die als hondjes achter hun mevrouwen aantippelen, of familiewapens die weer tevoorschijn komen. Zulke kleinigheden kunnen hem

niet zoveel schelen, al hoopt hij vurig dat de oude familieregering daarmee niet evenzeer zal terugkeren.⁸⁹ Bosch' commentaar wordt haast met de week ironischer en relativeert in feite het hele politieke bedrijf. Het politieke spel is uit, de mode voorbij, lijkt het wel. Als hij opmerkt dat de op 12 juni weggejaagde representanten ten onrechte 'langdraadigheid der discussien' is verweten, voegt hij daaraan toe: 'doch 't is maar een *opinie*.'⁹⁰ Alsof hij verdwaald is in onze postmoderne meningencultuur.

43

Inmiddels zien we 1798 als bevestiging van de verworvenheden van de Bataafse Omwenteling en als beslissende doorbraak in het proces van staatsvorming. De 'Terreur' van dat hectische voorjaar is daarvan niet los te zien. Achteraf werd die Terreur door Pieter Vreede verdedigd als een aspect – met helaas de nodige uitwassen, dat moest hij toegeven – van het actieve burgerschap van gelijkgestemde revolutionairen dat onontbeerlijk was om de Bataafse revolutie te voltooien. Je kunt je echter afvragen of deze sterk ideologisch geladen invulling van burgerschap (direct gekoppeld aan zuivering en uitsluiting) er niet juist toe heeft bijgedragen om concepten als volksovereiniteit en democratie in Nederland voor heel lang in diskrediet te brengen en zelfs taboe te verklaren. De Bataven werden – in Vreede's eigen terminologie – al snel meer inwoners dan burgers en in 1813 zelfs onderdanen.⁹¹

Noten

1 H.W. Tydeman, *Drie voorlezingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandsche Republiek* (Leiden, 1849) 1-75.

2 Zie hiervoor N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam, 2004) 307-309.

3 Tydeman, *Drie voorlezingen*, 13-14; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 309.

4 Tydeman, *Drie voorlezingen*, 14.

5 *Ibidem*, 30-31.

6 *Ibidem*, 14, 39.

7 Vgl. het genuanceerde commentaar op deze instrumentalisering van de geschiedenis door de Amerikaanse-Revolutiekenners Gordon S. Wood, 'No thanks for the memories', in: *The New York Review of Books*, 13 januari 2011.

8 N.C.F. van Sas, 'Caesar, Brutus, Cincinnatus: Daendels als redder van Nederland, 1797-1799', in: *Herman Willem Daendels, 1762-1818*. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum (Utrecht, 1991); herdrukt in Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 315-328.

- 9 J.G.M.M. Rosendaal, 'Daendels' stormachtige loopbaan tot burger-generaal', in: *Herman Willem Daendels, 1762-1818*, 35-45.
- 10 Paul van 't Veer, *Daendels. Maarschalk van Holland* (Zeist, 1963) 47.
- 11 Vgl. Peter Altena, *Gerrit Paape (1752-1803). Levens en werken*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen 2011, 365-366.
- 12 Oproep Daendels aan zijn landgenoten, 's Hertogenbosch, 30 Vendémiaire Jaar III [21 oktober 1794], Kn. 22337.
- 13 Vgl. Niek van Sas, 'Joan Derk van der Capellen. The Death and Resurrection of a Hero' en Wyger R.E. Velema, 'Generous Republican Sentiments. The Political Thought of Joan Derk van der Capellen tot den Pol', Acta van het symposium Van der Capellen – Ceracchi, Museo Pietro Canonica, Villa Borghese, Rome, 18 oktober 2010 [ter perse].
- 14 Vgl. Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 280-281.
- 15 N.C.F. van Sas, 'Mensenrechten in 1795', *Kleio*, 37 (1996) nr. 9/10, 10-14; F.H. van der Burg & H. Boels, *Tweehonderd jaar Rechten van de Mens in Nederland* (Leiden, 1994). Voor een evaluatie van het Bataafse mensenrechtendiscours in internationale context Annie Jourdan, *La Révolution batave entre la France et l'Amérique (1795-1806)* (Rennes, 2008) 106-141.
- 16 Het belang van deze conceptuele verschuiving zo niet breuk wordt niet altijd naar waarde geschat. Het patriotse denken van de jaren 1780 was een mengeling van historische, natuurrechtelijke en republikeinse elementen. Halverwege de patriottentijd voltrok zich in dit complex al een radicalisering (in nauwe samenhang met de politieke praktijk) door het accentueren van de typisch republikeinse desiderata van actief burgerschap en directe democratie (zie Wyger R.E. Velema, *Republicans*, Leiden 2007, 152-154, die onder meer wijst op de rol van Pieter Vreede als pamflettist), waarbij ook vraagtekens werden gezet bij de destijds gebruikelijke heiligverklaring van de Oude Constitutie. Tijdens de Oranjerestauratie raakte deze (en daarmee de historische grondslag van het patriotse denken) volkomen in diskrediet terwijl het rechtendiscours juist sterk in betekenis toenam.
- 17 Vgl. Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787-1795* (Nijmegen, 2003).
- 18 Een uitzondering op dit patroon vormt de voormalige uitwijkeling en gematigde Bataaf Jacobus Scheltema, de criticus van Tydeman. Deze had echter niet het meest gebruikelijke emigratieparcours gevolgd naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk, maar was vanuit Franeker naar Burg-Steinfurt gegaan, waar hij zijn studiën voortzette onder toezicht van de ook uitgeweken hoogleraar Van der Marck. P. Scheltema, *Het leven en de letterkundige verrigtingen van den geschiedschrijver Mr Jacobus Scheltema* (Amsterdam, 1849) 19-22.
- 19 Vgl. Ernestine van der Wall, 'Geen natie van atheïsten. Pieter Paulus (1753-1796) over godsdienst en mensenrechten', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1995-1996*, 45-62.
- 20 Een bijzonder geval is het door Joan Derk van der Capellen in 1778 geproclameerde 'regt tot geluk'. Zie voor de Werdegang daarvan in de lange negentiende eeuw Niek van Sas, 'Recht op geluk', in: Lotte Jensen & Lisa Kuitert (red.), *Geluk in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 2009) 225-236.
- 21 Vgl. ook Lynn Hunt, *Inventing Human Rights. A History* (New York, 2007).
- 22 Er verschenen 156 nummers (in drie delen) tussen 7 april 1795 en 2 april 1798.
- 23 Vgl. A.J. Hanou, 'De literator als politiek commentator. Het geval Janus (1787)', in: idem, *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)* (Nijmegen, 2002) 143-185; Pieter van Wissing, *Stokebrand Janus 1787* (Nijmegen, 2003).
- 24 A.J. Hanou, 'Iets over de auteurs van de *Janus* (1787) en de *Janus Verrezen* (1795-1798)', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 14 (1991) 47-56, 71-82. Jacobus Scheltema wordt vermeld als correspondent van het tijdschrift. Scheltema, *Het leven van Jacobus Scheltema*, 36.
- 25 *Janus Verrezen*, 1, no.2 [13 april 1795] 6-7.

- 26 *Janus Verrezen*, III, no. 123 [7 augustus 1797] 150-152. Zie ook [André Hanou], *Herkauwer's blog*, 17 november 2010. Vgl. tevens de ingezonden juxtapositie van rechten en plichten in *Janus Verrezen*, II, no. 94 [16 januari 1797] 330-332.
- 27 *Janus Verrezen*, III no. 156 [2 april 1798] 418. Over dit *numerus ultimus* van het tijdschrift André Hanou, 'Een raadsel in de *Janus Verrezen*', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 31 (2008) 58-61.
- 28 [André Hanou], *Herkauwer's blog*, 7 januari 2011. Het lezerspubliek van het tijdschrift wordt besproken in de negendelige reeks 'Leesmilieu Janus Verrezen', gepost op *Herkauwer's blog* tussen 5 en 28 januari 2011. Mij dunkt dat Kinker en zijn medeschrijvers opraden als *freischwebende Intelligenz* die voor een ontwikkeld en verlicht maar niet op voorhand sterk partijdig publiek een literair-politiek spel speelden, onafhankelijk van toon en allereerst opiniërend bedoeld in het verhitte politieke klimaat van de revolutiejaren 1795-1798.
- 29 De passages over en verwijzingen naar Fantasia staan verspreid over de drie delen van *Janus Verrezen*. De voornaamste zijn I, 199-213, 371-378; II, 291-297, 335-340; III, 142.
- 30 *Janus Verrezen*, I, 372.
- 31 *Janus Verrezen*, II, 296.
- 32 *Janus Verrezen*, I, 204, 376-378; II, 292-293.
- 33 Vgl. Alexander Demandt, *Metaphern für Geschichte. Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken* (München, 1978).
- 34 Zie voor lichaamsmetaforiek in het laat achttiende-eeuwse Frankrijk Antoine de Baecque, *Le corps de l'histoire. Métaphores et politique (1770-1800)* (Parijs, 1993).
- 35 *Janus Verrezen*, II, 296.
- 36 *Janus Verrezen*, II, 291, 12 december 1796.
- 37 *Janus Verrezen*, II, 293.
- 38 *Janus Verrezen*, II, 27.
- 39 Er bestaat over deze term, zijn herkomst, betekenis en vindplaatsen inmiddels een uitgebreide literatuur. Zie met name Wolff en Deken, *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, ed. P.J. Buijnsters (Den Haag, 1980) II, 490-491, met een bespreking van de oudere literatuur; Ineke Sluiter, 'To Bliktri', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 102 (1986) 207-213; Myriam Everard, 'Spraken Wolff en Deken Hongaars? To blictri, Wollstonecraft en andere raadsels in de Wolff- en Dekenstudie', in: Peter Altena & Myriam Everard, red., *Onbreekbare burgerhart* (Nijmegen, 2004) 141-144; André Hanou, 'Van Cousheda tot Bliktri', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 29 (2006) 57-59.
- 40 *Janus Verrezen*, II, 25. Op deze plaats werd gewezen door H.A. Höweler, 'Bliktri-Bliktriaansch', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (50) 1931, 27-28.
- 41 *Janus Verrezen*, II, 337-338.
- 42 L. de Gou, ed. *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* (Den Haag, 1988) I, 492-500. Vgl. voor de politieke verhoudingen in de eerste Nationale Vergadering Joris Oddens, 'Menistenstreken in het strijdperk. Het eerste parlement van Nederland en de mythe van de moderate middenpartij', in: *Doopsgezinde bijdragen*, 35/36 [2011] 337-361.
- 43 Frans Grijzenhout wijst erop dat de vermelding 'de Democraten, inv.' duidt op een 'voor deze periode uniek collectief kunstenaarschap'. *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten, 1780-1806* (Zwolle, 1989) 163.
- 44 Vgl. N.C.F. van Sas, 'Voor vaderland en oudheid', in: *De metamorfose van Nederland, 129-143*; Wyger R.E. Velema, *Omstreden oudheid. De Nederlandse achttiende eeuw en de klassieke politiek* (Amsterdam, 2010).
- 45 De Gou, *De Staatsregeling van 1798*, I, 500.
- 46 Bovendien traden nog eens dertig leden die zich niet langer in het bezit van een mandaat achten eigener beweging af, de zogenaamde 'brieffschrijvers'.
- 47 Appellius noemt hem 'het welsprekend Hoofd der Oppositie-Partij in de eerste Nationale Vergadering', *De staatsomwenteling van 1795, in haren aart, loop, en gevolgen beschouwd* (Leiden, 1801) 92.

- 48 Voor een levendig verslag door Scheltema van de staatsgreep en over zijn verblijf op Huis ten Bosch, Scheltema, *Het leven van Jacobus Scheltema*, 39-45. Vgl. over de staatsgevangenen op Huis ten Bosch ook Simon Vuyk, *Jacob Kantelaar. Veelzijdig verlicht verliezer, 1758-1821* (Zwolle, 2005) 137-155.
- 49 Pieter Vreede, *Verandwoording aen de Bataafsche Natie en aen haere vertegenwoordigers* (Leiden, 1798) 22, 25, 27.
- 50 L. de Gou, ed. *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* (2 dln.; Den Haag, 1988, 1990). Klaus F. Bauer kwam eerder tot dezelfde conclusie: *Der französische Einfluß auf die Batavische und die Helvetische Verfassung des Jahres 1798*. Proefschrift Erlangen-Nürnberg, 1962.
- 51 H.T. Colenbrander, *De Bataafsche Republiek* (Amsterdam, 1908) 134.
- 52 Vgl. Altena, *Gerrit Paape*, 397-440. Eind maart 1798 is nog sprake van een 'centrale bijeenkomst' te Amsterdam. H.T. Colenbrander, ed., *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland II* (Den Haag, 1906) 763.
- 53 Burgerlijke en staatkundige grondregels, art. 18.
- 54 Aldus Daniel Bleecker bij de ontbinding van het Amsterdamse Comptoir der Grondvergaderingen op 14 mei 1798. *Dagblad der vergaderingen van de Administrative Municipaliteit van Amsterdam*, 1798, eerste stuk, 421.
- 55 Zoals gesuggereerd door Eveline Koolhaas. Joost Kloek & Wijnand Mijnhardt, m.m.v. Eveline Koolhaas-Grosfeld, 1800. *Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001) 322-323. Zie ook H.A.M. van der Heijden, *De kaart van Nederland in de Franse Tijd, 1795-1814* (Alphen aan den Rijn, 2000) 52-53.
- 56 Over de praktijk van de zuiveringen in 1798 Simon Schama, *Patriots and Liberator. Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York, 1977) 321-337; Bert Otten, *Macht en onmacht van de unitarissen*. Doctoraalscriptie geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht, 1990, hoofdstuk 2; R.E. de Bruin, 'Zuivering, verkiezing en benoemingsbeleid van Utrechtse ambtenaren tijdens de Bataafse Revolutie', in: *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1983, 100-110; Jacques Kuiper, *Een revolutie ontrafeld. Politiek in Friesland, 1795-1798* (Franeker, 2002) hoofdstuk 10.
- 57 *Dagblad der vergaderingen van de Administrative Municipaliteit van Amsterdam*, 1798, eerste stuk, 113-114.
- 58 *De Revolutionaire Vraagal*, 1798, no. 4, geciteerd naar Otten, *Macht en onmacht van de unitarissen*, 56. Feitelijke ontslagen lijken overigens ver bij de geëiste aantallen te zijn achtergebleven. In april werden in Amsterdam 85 ambtenaren afgezet. *Ibidem*, 53.
- 59 *Authentique bylagen tot de gebeurtenissen van den 12. Junij 1798* (Leiden, 1798) no. 4, 11.
- 60 *Decreet Constitueerende Vergadering*, 29 maart; *Publicatie Uitvoerend Bewind*, 2 april 1798.
- 61 Zie de in noot 77 aangehaalde 'Réflexions sur les révolutions qui ont eu lieu successivement dans la République Batave le 22 Janvier et le 12 Juin 1798', 490.
- 62 *Gedenkstukken*, 11, 774; *Authentique bylagen tot de gebeurtenissen van den 12. Junij 1798*, no. 4, 11.
- 63 Vreede, *Verandwoording*, 12.
- 64 *Ibidem*, 14.
- 65 *Authentique bylagen tot de gebeurtenissen van den 12. Junij 1798*, no. 4, 12.
- 66 Vreede, *Verandwoording*, 54-55.
- 67 *Dagverhaal*, IX, 253.
- 68 *Decreet Constitueerende Vergadering*, 30 maart; *Publicatie Uitvoerend Bewind*, 31 maart.
- 69 *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* 33 (1798) I, 229-233; Jourdan, *La Révolution batave*, 90.
- 70 *Publicatie Uitvoerend Bewind*, 7 april 1798.
- 71 Voortbouwend op egaliserende acties uit 1795: Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 362-363.

- 72 *Proclamatie wegens het daarstellen van een intermediaer bestuur*, 12 juni 1798. Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 321-326.
- 73 *De Constitutioneele Vlieg*, no. 4, 13 juni 1798.
- 74 *De Constitutioneele Vlieg*, no. 6, 23 juni 1798.
- 75 Enkele weken later legden de vijf agenten in een omstandige *Memorie* met vele bijlagen nader verantwoording af aan het Vertegenwoordigend Lichaam. *Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken*, 33 (1798) 11, 682-928.
- 76 Over Galdi en de zusterrepublieken Nicolaas van Sas, 'Sister Republics: the Enlightened Impulse, the Constitutional Moment, the National Reflex', in: *Atti del convegno internazionale Repubbliche Sorelle* (Rome 1998). *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* 57 (2002) 9-20. In 1809 publiceerde Galdi zijn *Quadro politico delle rivoluzioni delle Provincie-Unite e della Repubblica Batava e dello stato attuale del Regno di Olanda* (2 dln.; Milaan, 1809).
- 77 Massimiliano Vaghi ed., 'Réflexions sur les révolutions qui ont eu lieu succésivement dans la R[épublique] Batave le 22 Janvier et le 12 Juin 1798', in: *Nuova Rivista Storica*, 92 (2008) fasc. 2, 481-510. Galdi had begin maart 1801 een in zijn papieren niet bewaard Nederlands origineel in het Frans laten vertalen. Op 5 maart berichtte hij dat in Den Haag gezegd werd dat Wybo Fijnje de auteur was. Over dit stuk: Vaghi, 'Angelo Matteo Galdi e il dibattito sulle costituzioni dell'anno III', *ibidem*, 455-480.
- 78 Dat vond ook Jacobus Scheltema: 'de raddraaijers [van 22 januari] wisten wel dat de gematigden ernstig raadpleegden om eenen goeden en grooten maatregel te nemen.' Tydeman, *Drie voorlezingen*, 48.
- 79 Zie ook De Gou, *De Staatsregeling van 1798*, 1, xlii.
- 80 Cornelius Rogge, *Geschiedenis der Staatsregeling, voor het Bataafsche volk* (Amsterdam, 1799) 493.
- 81 Tydeman, *Drie voorlezingen*, 32.
- 82 Jacques Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*.
- 83 Schama, *Patriots and Liberators*, 330. Vgl. Annie Jourdan, *Amsterdam en révolution, 1795-1798*. Working Papers European Studies Amsterdam, 5 (Amsterdam, 2006).
- 84 *Proclamatie Uitvoerend Bewind*, 3 april 1798.
- 85 Vreede, *Verandwoording*, 51.
- 86 Vgl. Appelius, *De Staatsomwenteling van 1795*, 151; [Bernardus Bosch], *De Burger Politieke Blixem*, no. 18 [28 juli 1800].
- 87 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 136.
- 88 *De Burger Politieke Blixem*, no. 19 [4 augustus 1800] 153. 'Ambtshonger' was het verwijt dat de coupplagers van 12 juni in hun proclamatie het afgezette bewind maakten.
- 89 *De Burger Politieke Blixem*, no. 26 [15 september 1800] 207.
- 90 *De Burger Politieke Blixem*, no. 21 [11 augustus 1800] 166.
- 91 Het Republikeinse Moment van 1798 is daarmee de Nederlandse toespitsing van een prangend probleem, zowel in de historische en conceptuele werkelijkheid omstreeks 1800 als historiografisch en politiek-theoretisch: de transitie van klassiek republicanisme naar modern liberalisme. Juist de feitelijke ervaring met (en de uitwassen van) 'republicaniseeren' (Wiselius) tijdens de revolutie waren van groot belang voor de vormgeving van het liberalisme. Zie voor deze dialectiek van republicanisme en liberalisme Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 24-32, 191-194 en idem, 'De representatieve fictie. Politieke vertegenwoordiging tussen oude orde en moderniteit', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 120 (2005) 397-407. Voor het transnationale perspectief Andreas Kalyvas & Ira Katznelson, *Liberal Beginnings. Making a Republic for the Moderns* (Cambridge, 2008); Andrew Jainchill, *Reimagining Politics after the Terror. The Republican Origins of French Liberalism* (Ithaca, 2008). Vgl. ook Dan Edelstein, *The Terror of Natural Right. Republicanism, the Cult of Nature and the French Revolution* (Chicago, 2009).

Colofon

Vormgeving omslag: Mijke Wondergem, Baarn
Vormgeving binnenwerk: Martien Frijns, Doetinchem

ISBN 978 94 6004 084 9

© 2011 Willem Frijhoff, Rotterdam, Niek van Sas, Utrecht
& uitgeverij Vantilt, Nijmegen

Op het omslag: G. van Dorssen, Ontwerp voor een Vrijheidsbeeld, Utrecht
1798. Het Utrechts Archief.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.